

ΤΑ ΦΟΙΝΙΚΕΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΔΜΟΥ

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓ. Ε. ΜΥΛΩΝΑ *

Ὀλίγαι σχετικῶς μαρτυρίαι διὰ τὴν ἀρχὴν τῆς γραφῆς εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα εἶναι γενικῶς γνωσταὶ καὶ ἐκ τούτων ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου ἐπεκράτησε καὶ κατὰ τοὺς μετ' αὐτὸν ἀρχαίους καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Τὰς πληροφορίας ταύτας ἐδημοσίευσε πρὸ ἐτῶν, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος Παναγῆς Καββαδίας, ἐκ νέου δὲ τὰς ἐχρησιμοποίησεν ἐσχάτως εἰς σπουδαιοτάτην πραγματείαν τοῦ ὁ συνάδελφος Σπ. Μαρινᾶτος.¹

Ἀπὸ τὰς μαρτυρίας ταύτας προκύπτουν δύο τινά :

πρῶτον, ὅτι δὲν ἔχομεν ἀνεξάρτητον ἐφεύρεσιν γραφῆς εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα· ὅτι δηλαδὴ ἡ γραφὴ ἄλλοθεν εἰσήχθη εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς γῆς καὶ

δεύτερον, ὅτι κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν παράδοσιν ὁ Κάδμος πρῶτος εἰσήγαγε τὰ γράμματα.

Αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι καὶ ἀνακαλύψεις ἀποδεικνύουν ὡς ὀρθὴν τὴν πρώτην παρατήρησιν. Διότι καὶ τὸ ἀλφάβητον τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἡ ἐλλαδικὴ γραφή,² ἡ χρησιμοποιηθεῖσα εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, στηρίζονται ἐπὶ ἀλφαβήτου καὶ γραφῆς ἀναπτυχθείσης πέραν τῶν ἀκτῶν τῆς. Τὸ ἀλφάβητον, ὡς γνωστόν, εἰσήχθη ἀπὸ τὴν σημιτικὴν περιοχὴν τῆς Συρίας, ἐν ᾗ ἡ ἐλλαδικὴ γραφὴ Β στηρίζεται ἐπὶ τῆς μινωϊκῆς γραμμικῆς γραφῆς Α, τῆς ἀναπτυχθείσης εἰς τὴν Κρήτην. Ἀκόμη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ, ἂν ἡ γραμμικὴ γραφὴ Β ἀνεπτύχθη εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς τὴν Κρήτην καὶ ὑπὸ

* Ἀνεκοινώθη κατὰ τὴν Συνεδρίαν τῆς 5 Ἰουνίου 1958.

¹ Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Προϊστορικὴ ἀρχαιολογία, σ. 830 ἐξ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Καδμήϊα γράμματα, Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν, 6 (1955—56) σ. 531 ἐξ. W. LARFELD, Handbuch der griechischen Epigraphik (1914) σ. 190 ἐξ. καὶ 204 ἐξ.

² Διὰ τοῦ ὄρου «ἐλλαδικὴ γραφή», τὸν ὅποιον χρησιμοποιοῦμεν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην, δηλοῦται ἡ γραφὴ ἐν χρήσει εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1550 μέχρι τοῦ 1100 π. Χ. Διὰ τοῦ ὄρου «ἀλφάβητον» βεβαίως δηλοῦμεν τὴν γραφὴν τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ὁ ὄρος «ἀλφάβητον» δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν γραφὴν τῶν ὑστεροελλαδικῶν χρόνων, διότι ἐκεῖνη φαίνεται ὅτι ἦτο συλλαβικὴ καὶ δὲν εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν σημιτικὴν, ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν πρώτων γραμμάτων τῆς ὁποίας ἐδημιουργήθη ὁ ὄρος «ἀλφάβητον».

τίνων, ὑπὸ Κρητῶν γραφῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἡπειρωτῶν, ἢ ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Πάντως ὅμως ἡ γραφή Β ἐξελίχθη ἐκ τῆς γραμμικῆς γραφῆς Α, εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς ὁποίας προσετέθησαν καὶ νέα στοιχεῖα προφανῶς διὰ νὰ ἀποδώσουν φθόγγους ἰδιάζοντας εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἡπειρωτῶν.¹

Τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα δὲν ἐπιτρέπουν συμπεράσματα σχετικὰ πρὸς τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον εἰσήγαγε τὴν γραφὴν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἀλλ' οὔτε καὶ ἀποδεικνύουν ὡς λανθάνουσιν τὴν ὑπὸ τῆς παραδόσεως παρεχομένην πληροφορίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κάδμος πρῶτος εἰσήγαγε τὰ γράμματα. Ἄλλα ποῖα γράμματα εἰσήγαγεν ὁ Κάδμος; Βεβαίως ἢ γνωστοτέρα μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου κατηγορηματικῶς δηλοῖ, ὅτι «οἱ Φοίνικες . . . οἱ σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενοι ἄλλα τε πολλὰ εἰσήγαγον διδασκάλια ἐς τοὺς Ἕλληνας καὶ δὴ καὶ γράμματα οὐκ ἔόντα πρὶν Ἑλλήσιν»². Ἡ ἀπομνηστεύσασθαι αὕτη τοῦ Ἡροδότου ἐπεκράτησε καὶ οἱ μεταγενέστεροι τὴν ἀκολουθοῦν πιστῶς. Οὕτως ὁ Διόδωρος ἀναφέρει «τὰ γράμματα Φοινίκεια κληθῆναι διὰ τὸ παρὰ τοὺς Ἕλληνας ἐκ Φοινίκων μετενεχθῆναι.»³ Ἡ μαρτυρία ὅμως αὕτη τοῦ Ἡροδότου δὲν φαίνεται νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ δεδομένα, τὰ ἐπιτευχθέντα διὰ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν, ἢ διαφορὰ δ' αὕτη πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ.

Προτοῦ προβῶμεν εἰς τὴν μελέτην τῆς παραδόσεως πρέπει καὶ πάλιν νὰ τονίσωμεν ὅτι ἡ παράδοσις δὲν εἶναι ἐπιστημονικὴ καὶ ἐξηκριβωμένη ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πιθανώτατα αὕτη ἐνέχει ποσότητά τινα ἀληθείας καὶ ὅτι ἐκ ταύτης ὀρμαῖται. Ὡς ὁ συνάδελφος Σπ. Μαρινάτος σοφῶς ὑπέδειξε, «σειρὰ ὅλη μυθικῶν παραδόσεων, ἔχουσα ἀλληλουχίαν καὶ καλῶς ἐναρμονιζομένη πρὸς τὰς νεωτέρας ἀνακαλύψεις, πρέπει νὰ πηγάζῃ ἀπὸ πυρῆνος ἱστορικῆς πραγματικότητος.»⁴ Καὶ ἀφ' οὗ αἱ νεώτεροι ἀνακαλύψεις ἐπιβεβαιοῦν μέρος τῆς παραδόσεως τῆς σχετικῆς πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς γραφῆς, θὰ ἦτο ἄφρον νὰ ἀπορρίψωμεν τὸ λοιπὸν τῆς παραδόσεως μέρος ἄνευ ἐξονυχιστικῆς μελέτης. Πρὸς τούτοις πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ παράδοσις δημιουργεῖται διὰ τῶν αἰώνων, ὅτι ἐνίοτε εἶναι αὕτη ἀποτέλεσμα συγχύσεως διαφόρων μαρτυριῶν καὶ ὅτι οὐχὶ σπανίως περιλαμβάνει ἐπεξηγήσεις καὶ αἰτιολογίας νεωτέρων. Ἔργον δ' ἡμῶν εἶναι ἢ κατὰ τὸ δυνατὸν διάκρισις τῶν διαφόρων στοιχείων, τῶν περιλαμβανομένων εἰς μίαν παράδοσιν καὶ ἢ διασάφησις τῶν λόγων, οἱ ὅποιοι πιθανῶς ἐπέφερον τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀνάγκην νεωτέρων αἰτιολογικῶν ἐπεξηγήσεων. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ὁ Κάδμος πρῶτος εἰσήγαγε τὰ γράμματα, θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰ ὅσα ἡ παράδοσις λέγει διὰ τὸν Κάδμον αὐτόν.

¹ M. VENTRIS καὶ J. CHADWICK, Documents in Mycenaean Greek, σ. 37 ἐξ. καὶ 72. Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ, Mycenaean Greek and Minoan Mycenaean Relations. Archaeology, 9 (1956) σ. 273 ἐξ.

² Ἡροδότος, V, 58.

³ Διόδωρος, III, 67.

⁴ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ἐνθ' ἄν., σ. 539 - 540.

Ἡ κατὰ παράδοσιν ἀπὸ τοῦ Κάδμου Θηβαϊκὴ γενεαλογία εἶναι γνωστή¹. Τὸν Κάδμον διεδέχθη ὁ Πολύδωρος. Τὸν Πολύδωρον διεδέχθη ὁ Λάβδακος καὶ τοῦτον ὁ ἀνήλικος υἱὸς Λαῖος, ὁ πατὴρ τοῦ Οἰδίποδος. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν υἱῶν τοῦ Οἰδίποδος ἐγένετο ἡ πρώτη κατὰ τῶν Θηβῶν ἐκστρατεία ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἀδράστου. Ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη ἦτο κατὰ μίαν γενεὰν ἀρχαιότερα τῶν Τρωϊκῶν, διότι οἱ ἐπίγονοι, δηλαδή οἱ υἱοὶ τῶν πρὸ τῶν Πυλῶν τῶν Θηβῶν πεσόντων Ἀργείων τοῦ Ἀδράστου, οἱ καὶ κυριεύσαντες τὰς Θήβας, μετέσχον τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Τροίας². Κατὰ ταῦτα ὁ Κάδμος ἀπέχει τῶν Τρωϊκῶν κατὰ πέντε γενεάς ἢ βασιλείας, ἐκ τῶν ὁποίων τοῦλάχιστον δύο, αἱ τοῦ Λαβδάκου καὶ τοῦ Λαῖου, ἦσαν μακροχρόνιοι.

Οἱ χρόνοι τῆς πτώσεως τῆς Τροίας δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένοι. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἐρατοσθένους, ἡ Τροία κατελήφθη καὶ κατεστράφη τὸ 1184/83 π. Χ., κατὰ δὲ τὸ Πάριον χρονικὸν τὸ 1209/8: «ἀπ' οὗ Τροία ἦλω, ἔτη ϞΗΗΗΗΔΔΔΔΓ, βασιλεύοντος Ἀθηναίων Μενεσθέως δευτέρου»³. Ἄλλαι παραδόσεις ἀναφέρουν ἄλλους χρόνους⁴. Ἐσχάτως ὁ J. Berard ἔθεσε τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον εἰς τοὺς περὶ τὸ 1410-1375 π. Χ. χρόνους, ὁ δὲ Oscar Broneer φρονεῖ, ὅτι ἡ πτώσις τῆς Τροίας πρέπει νὰ τεθῆ περὶ τὸ 1250 π. Χ.⁵ Δυστυχῶς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα οὔτε τόσον ἀφθονα εἶναι οὔτε τόσον σαφῆ, ὥστε νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ γεγονότος τούτου, ἀλλ' ὑποδεικνύουν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς χρονολογίας τοῦ Ἐρατοσθένους. Καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Τροίας προσελθόντα στοιχεῖα εἶναι ἀβέβαια. Ἐπὶ τούτων ὁμως βασιζόμενος ὁ Blegen καὶ οἱ συνεργάται του θέτουσι τὴν πτώσιν τῆς Τροίας περὶ τὸ 1240 π. Χ.⁶. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους παρεχομένη χρονολογία τῆς πτώσεως τῆς Τροίας εἶναι ἢ περισσότερον χαμηλῆ. Ἐὰν ἐπ' αὐτῆς στηρίξωμεν τοὺς ὑπολογισμοὺς μας, θὰ πρέπει νὰ θέσωμεν τὸ floruit τοῦ Κάδμου εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος π. Χ., ἦτοι εἰς τοὺς περὶ τὸ 1450-1400 π. Χ. χρόνους. Τὸ Πάριον χρονικὸν τὸν θέτει περὶ τὸ 1519/18, ἐν ᾧ ὁ Myres πιστεύει ὅτι ὁ μυθικὸς οἰκιστὴς τῶν Θηβῶν ἀνήκει εἰς τοὺς περὶ τὸ 1400 χρόνους⁷. Ἐὰν δεχθῶμεν τὰς προτεινομένας ὑψηλοτέρας χρονολογίας διὰ τὴν πτώσιν τῆς Τροίας, τότε θὰ πλησιάσωμεν ἢ καὶ θὰ ὑπερβῶμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ 16^{ου} αἰῶνος Μετὰ σχετικῆς λοιπὸν βεβαιότητος δυνάμεθα

¹ Πανσανίας, IX, 5, 6. Ὅρα καὶ J. L. MYRES, Who were the Greeks, σ. 344-45.

² Ὅρα καὶ Ἰλιάδος B, 563-564. Δ, 370-381 καὶ ἰδίᾳ Δ, 405-410.

³ F. JACOBY, Das Marmor Parium, σ. 9.

⁴ Ὅρα καὶ Cambridge Ancient History, II, σ. 497.

⁵ J. BERARD, Recherches sur la chronologie de l'èpoque mycénienne, σ. 43, ἀλλ' ὄρα A. J. B. WACE, Gnomon, 1955, σ. 523-25. Oscar BRONEER, Athens in the Late Bronze Age. Antiquity 30 (1956) σ. 9-18.

⁶ TROY, IV, σ. 12. Ἐλπίζομεν ἐντός ὀλίγου νὰ δημοσιεύσωμεν ἰδίαν μελέτην διὰ τὰ Τρωϊκὰ καὶ τοὺς χρόνους τῶν, τὴν ὁποίαν ἀπὸ πολλοῦ ἐτοιμάζομεν.

⁷ JACOBY, ἐνθ' ἀν., σ. 4. MYRES, ἐνθ' ἀν., σ. 321-22, 344-45.

νά δεχθῶμεν, ὅτι οἱ περὶ τὸ 1400 π. Χ. χρόνοι ἀποτελοῦσι τὸ *terminus ante quem* διὰ τὴν κατὰ παράδοσιν ἀρχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Κάδμου εἰς τὰς Θήβας.

Γεννᾶται νῦν τὸ ἐρώτημα: ἔχομεν ἴχνη Φοινίκων εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 15^{ον} π. Χ. αἰῶνα καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ σημιτικὸν - φοινικικὸν ἀλφάβητον εἰσήχθη εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν μεμακροσμένην ἐκείνην ἐποχὴν; διότι, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, «οἱ Φοίνικες οἱ σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενοι ἄλλα τε πολλὰ εἰσήγαγον διδασκάλια ἐς τοὺς Ἕλληνας καὶ δὴ καὶ γράμματα οὐκ ἔόντα πρὶν Ἑλλήσιν». Ἐὰν τότε ὑπῆρχον Φοίνικες εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ πρέπη νὰ εὔρωμεν τὰ ἴχνη τῶν εἰς τὰς Θήβας. Ὁ ἀνασκάψας τὴν σπουδαιοτάτην ταύτην θέσιν, σεβαστὸς συνάδελφος Ἄντ. Κεραμόπουλλος, ἀναφέρει σχετικῶς: «Ὅταν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι αἱ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφαὶ ἐπὶ τῆς Καδμείας καὶ πέριξ ἀπεκάλυψαν μνημεῖα μυκηναϊκὰ καὶ που καὶ τινα λείψανα παλαιότερα, πάντα ἀνάλογα ἢ ὅμοια πρὸς ἄλλα ἀλλαχοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν εὑρεθέντα, οὐδὲν δὲ ἔχουν χαρακτηῖρα ξένον καὶ δὴ φοινικικόν, θὰ συναγάγωμεν, ὅτι πρὸς τὸν μῦθον τῆς φοινικικῆς καταγωγῆς τοῦ Κάδμου ἢ τοῦλάχιστον πρὸς τὸν μῦθον περὶ γεγονότων ἐπιβαλόντων ἐξαίρετον ἐν Βοιωτίᾳ ἢ ἐν Θήβαις φοινικικὸν χαρακτηῖρα εἰς τὸν προϊστορικὸν τοῦ τόπου πολιτισμὸν πρέπει νὰ ἔχωμεν σφόδρα δυσπίστως»¹. Οὐδὲν λοιπὸν ἴχνος Φοινίκων εὑρέθη εἰς τὴν Καδμείαν, οὐδὲ εἰς τὴν Θήραν ἢ τὴν Θάσον ὅπου, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, εἶχον ἐγκατασταθῆ μερικοὶ τῶν Φοινίκων τοῦ Κάδμου². Οὐδὲ εἰς ἄλλο τι μέρος τῆς Ἑλλάδος τοῦ 15^{ου} αἰῶνος π. Χ. εὐρίσκομεν ἴχνη Φοινίκων.

Ἡ πολιτικὴ ἱστορία ἀφ' ἐτέρου τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης ἀποκλείει ἐπέκτασιν Φοινίκων εἰς τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου πρὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 10^{ου} π. Χ. αἰῶνος. Ὡς γνωστόν, πρὸ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος ἡ περιοχὴ ἐκείνη ἦτο ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς Αἰγύπτου καὶ οἱ ναυτικοὶ κάτοικοι τῶν παραλίων ἐξυπηρέτουσαν τοὺς Αἰγυπτίους. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Χιτιτικῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη ὑπέστησαν δύο, ὡς φαίνεται, εἰσβολὰς ἐπιδρομέων, τοὺς ὁποίους οἱ Αἰγύπτιοι ἀπεκάλεσαν «λαοὺς τῆς θαλάσσης»³. Κατὰ τὰς εἰσβολὰς ταύτας ἴσως κατεστράφησαν αἱ πόλεις Ugarit, Tell Abu Hawam (ἢ σημερινὴ Haifa),

¹ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ, Θηβαϊκά. Δελτίον, 3 (1917) σ. 63.

² Ἡρόδοτος, Π. 44 καὶ IV, 147. Τὰ συνηθέστερα καὶ σπουδαιότερα ἴχνη παρουσίας ἐνὸς λαοῦ εἶναι τάφοι καὶ ἐπιγραφαί.

³ Δυστυχῶς ἡ χρονολογία τῶν εἰσβολῶν τούτων δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ ἐπακριβῶς, διότι οἱ χρόνοι τῆς βασιλείας τοῦ Ραμσῆ Γ' δὲν εἶναι τελείως ὄρισμένοι. Ὁ Breasted τὴν θέτει ἀπὸ τοῦ 1198 μέχρι τοῦ 1167 π. Χ., ὁ Borchart ἀπὸ τοῦ 1195 - 1164. Ἡ εἰσβολὴ «τῶν λαῶν τῆς θαλάσσης» φαίνεται ὅτι ἐγένετο πρὸ τοῦ 8^{ου} καὶ ἴσως μετὰ τὸ 5^{ον} ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ραμσῆ Γ', ἡ ἄνοδος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ὁποίου ἴσως θὰ πρέπη νὰ τεθῇ περὶ τὸ 1189 π. Χ. Ὅρα διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο W. F. ALBRIGHT, Some Oriental Glosses on the Homeric Problem, AJA 54 (1950) σ. 169 - 170 καὶ ὑποσ. 30. M. P. NILSSON, Homer and Mycenae, σ. 133 - 134.

Dor καὶ Ascalon, ἡ καταστροφή τῶν ὁποίων διεπιστώθη διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας. Τὰς εἰσβολὰς ταύτας ἐπηκολούθησεν, ὡς ἦτο φυσικόν, χαώδης πολιτικὴ κατάστασις καὶ ταύτην ἡ μικροχρόνιος ἡγεμονία τῶν Φιλισταίων. Μόλις τὸ 961, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑβραίων Δαυὶδ συνεμάχησε μὲ τοὺς Σιδωνίους, παρουσιάσθη εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Σιδῶνος καὶ τῆς Τύρου ἡ εὐκαιρία ἐμπορικῆς ἐπεκτάσεως πρὸς τὴν δυτικὴν Μεσόγειον. Ἡ δρᾶσις τῶν Φοινίκων, ἡ λεγομένη Φοινικικὴ θαλασσοκρατορία, εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου πρέπει νὰ τεθῆ μετὰ τὸ 961 π. Χ.¹ Εἰς χρόνους κατὰ τι μεταγενεστέρους τῆς χρονολογίας ταύτης ἀνήκουν καὶ τὰ ἀρχαιότατα λείψανα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τοὺς Φοίνικας, ἢτοι ἡ ἀρχαιοτέρα ἐπιγραφή τῆς Κύπρου, ἡ ἐπιγραφή τῆς Νόρας τῆς Σαρδηνίας, τὰ ἀρχαιότερα λείψανα τῆς Καρχηδόνας καὶ τὰ ἕξ ἐλεφαντοστοῦ ἀντικείμενα τῶν παναρχαίων τάφων τῆς Καρμόνας τῆς Ἰσπανίας². Κατ' ἀκολουθίαν ἡ παρουσία Φοινίκων εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κάδμου ἀποκλείεται ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς χώρας των.

Νεώτατα στοιχεῖα παρεχόμενα ὑπὸ τῆς κατὰ τὸ σύστημα Ventris ἀναγνώσεως ἐπιγραφῶν τῶν προϊστορικῶν πινακίδων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κρήτης, φαίνονται ὡς ἐνισχύοντα τὴν ὑπόθεσιν τῆς παρουσίας Φοινίκων εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τοὺς μεμακροσμένους ὑστεροελλαδικούς χρόνους. Εἰς πινακίδας ἐκ τῆς Κνωσσοῦ, ἐκ τῆς Πύλου καὶ τῶν Μυκηναῶν εὐρίσκομεν ἀναγεγραμμένα ἀρωματικὰ βότανα, ἔχοντα σημιτικὰ ὀνόματα³. Ταῦτα ἔφερον τὸν Chadwick εἰς ἐνδιαφέρουσαν ὑπόθεσιν: «The generally accepted view that Phoenician influence on Greece was greatest in the ninth - eighth centuries B. C.», γράφει, «when the alphabet was borrowed.

¹ ALBRIGHT, ἔνθ. ἀν., σ. 174 - 176 καὶ *Studies in the History of Culture* (1942), σ. 37 - 46.

² Irak IV (1929), σ. 106 - 108 (ἐκ Κύπρου ἐπιγραφῆ). Διὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Νόρας ὄρα: *Corpus Inscriptionum Semiticarum*, I, σ. 211. W. GENSENIUS, *Scripturae linguaeque Phoeniciae monumenta quotquot supersunt*, (1837) σ. 154 - 157. G. A. COOK, *A Textbook of North - Semitic Inscriptions*, σ. 110 ἔξ. R. DUSSAUD, *Syria*, 5 (1924) σ. 147, 151 ἔξ. 156. M. LIDZBARSKI, *Handbuch der nordsemit. Epig.* I, σ. 176 - 177. MENTZ, *Beitraege zur Deutung der phoenizischen Inschriften*, σ. 15 - 25. P. BOSCH - GIMPERA, *Klio*, 1828, σ. 345 ἔξ. W. F. ALBRIGHT, *New Light on the Early History of Phoenician Colonization*, *Bulletin Amer. Schools of Oriental Research*, 83 (1941) σ. 14 ἔξ. Βεβαίως ὁ BELOCH, *Griechische Geschichte*, (1913) I, κεφ. XII καὶ XXII, ἐδίδαξε πρὸ πολλοῦ ὅτι ἡ Φοινικικὴ ἐπέκτασις ἔλαβε χώραν κατὰ τὸν 7^{ον} ἢ τὸ πολὺ τὸν 8^{ον} π. Χ. αἰῶνα, τὴν γνώμην ὁμοῦ ταύτην ἀπέκρουσεν ὁ ED. MEYER, *Geschichte des Altertums*, 2α ἔκδ., II, μέρος III, σ. 7 ἔξ. Καὶ ὁ CARPENTER εἰς νεωτάτην του μελέτην, *Phoenicians in the West*, *AJA*, 62 (1958) σ. 35 - 53, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πρώτη ἐγκατάστασις τῶν Φοινίκων εἰς τὴν Καρχηδόνα πρέπει νὰ τεθῆ εἰς τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ 8^{ου} αἰῶνος καὶ ἡ ἐγκατάστασις των εἰς τὴν Σαρδηνίαν, εἰς Ibiza καὶ εἰς τὴν νότιον ἀκτὴν τῆς Ἰσπανίας εἰς ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους.

³ Ὅρα νῦν VENTRIS - CHADWICK, ἔνθ. ἀν., σ. 221 - 231.

may have to be revised in the light of this evidence from the thirteenth century»¹. Ἐπιρροὴν τῶν Φοινίκων ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ οὐχὶ ἐπαφὴν τῶν δύο περιοχῶν φαίνεται ὅτι δέχεται ὁ Chadwick. Διότι ἐπαφὴ ἦτο ἤδη γνωστὴ καὶ πρὸ τῆς προσπαθείας τοῦ Ventris ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς - κυπριακῆς παροικίας Minet - el - Beida καὶ Ras - Shamra², ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων καὶ ὀστράκων τῶν εὐρεθέντων εἰς τὴν σημιτικὴν περιοχὴν καὶ ἐκ τῶν ἀγγείων τοῦ λεγομένου ρυθμοῦ τῶν Φιλισταίων, τῶν γενομένων κατ' ἀπομίμησιν τῶν ἀγγείων τοῦ ὑστεροελλαδικοῦ ρυθμοῦ ΠΙ Γ³. Τὴν ἐπαφὴν ταύτην ἀπέδειξεν ἐπιγραφικῶς ὁ Johannes Friedrich πρὸ ἐτῶν, ὅταν ἐτόνισεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν Τύρον καὶ τὴν Σιδῶνα καὶ ἔμαθον τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων ἐκείνων εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ διαφορὰ τῶν ἀρχικῶν δύο φθόγγων τοῦ sades, z καὶ s, ὑφίστατο ἀκόμη, ἦτοι πρὸ τῶν μέσων τοῦλάχιστον τοῦ 12^{ου} αἰῶνος π. Χ.⁴

Ἡ παρουσία ὅμως τῶν σημιτικῶν ὀνομάτων βοτάνων εἰς τὰς ἑλληνικὰς πινακίδας δὲν ἀποδεικνύει καὶ τὴν παρουσίαν Φοινίκων εἰς τὴν Ἑλλάδα, οὐδὲ καὶ μεγάλην ἐπιρροὴν Φοινίκων εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τῆς Μεσογείου. Ἀσφαλέστερον δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν εἰς τὴν ὁποίαν οἱ Φοίνικες τῆς παραδόσεως δὲν εἶχον μέρος. Ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, εἰς τὴν Ras - Shamra καὶ τὸ ἐπίγειόν της Minet - el - Beida ὑπῆρχε μυκηναϊκὴ - κυπριακὴ παροικία τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος καί, ὅπως ὁ συνάδελφος Σπ. Μαρινᾶτος ὑπέδειξεν, ἡ παροικία αὕτη «ἀσφαλῶς δὲν ἦτο ἡ μόνη»⁵. Οἱ μυκηναῖοι ἐκεῖνοι ἀποικοὶ βεβαίως ἠσχολοῦντο μὲ τὸ ἐμπόριον καὶ ἀσφαλῶς εἶχον συναλλαγὰς μὲ τὴν Κύπρον καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Αὐτοὶ πιθανῶς θὰ ἦσαν οἱ εἰσαγωγεῖς τῶν ἀρωματικῶν βοτάνων κλπ., τὰ ὁποῖα ἐγένοντο γνωστὰ

¹ CHADWICK, More Light on the Mycenaeans. Manchester Guardian, 29^{ης} Μαρτίου, 1956, σ. 11.

² R. DUSSAUD, La Lydie et ses voisins aux hautes époques, (1930), σ. 100 - 102 Syria, 10 (1929) σ. 298 - 303. J. FRIEDRICH, Ras Shamra. Ein Ueberblick über Funde und Forschungen in der Alte Orient, (1933). C. F. A. SCHAEFFER, Ugaritika, I, σ. 53 ἐξ., 99 ἐξ. II, σ. 131 ἐξ. καὶ III, σ. 231.

³ Διὰ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα καὶ ὀστράκα, ἐκτὸς ἐκείνων τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς Ras Shamra (διὰ τὰ ὁποῖα ὄρα Ugaritika, II, σ. 131 ἐξ.), ὄρα Syria, 9 (1928) σ. 20 ἀρ. 109 - 112 καὶ πίν. XVIII καὶ σ. 133. M. NILSSON, ἔνθ' ἀν., σ. 101. Τὰ ἀγγεῖα ρυθμοῦ Φιλισταίων παρελλήλισε πρὸς τὰ ὑστεροελλαδικὰ πρῶτος ὁ H. THIERSCH, AA, 1908, σ. 378 ἐξ. καὶ 1909, σ. 384 ἐξ. BLISS - McCALISTER, Excavations in Palestine, πίν. XX, 11, XXV, 11, XXXV, 1 - 5 καὶ 10, XLIII, 2, 3, 5, καὶ 6. McCALISTER, Excavat. at Gezer, III, πίν. CLVIII, 3 καὶ 11, CLXIII, 2 καὶ 3 κ.λπ. J. F. DANIEL, AJA, 44 (1940) σ. 555 - 56. ALBRIGHT, Bull. Amer. School of Oriental Research, 12, σ. 53 - 58 καὶ 13, σ. 94 ἐξ. F. H. TUBBINGS, Mycenaean Pottery from the Levant, σ. 53 - 87. Πρβλ. ἐπίσης V. GRACE, ἐν Aegean and the Near East, σ. 80 - 109 διὰ σημιτικὰ ἀγγεῖα εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν περιοχὴν.

⁴ J. FRIEDRICH, Zum Phoenizischen - Punischen. Zeitschrift für Semitistik und Verwandte Gebiete 2 (1923) σ. 1 - 10, ἰδίᾳ σ. 4.

⁵ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ἔνθ' ἀν., σ. 536. Ὅρα καὶ ἀνωτ. ὑποσ. 2.

εις τοὺς Ἑλληνας μὲ τὰ σημιτικά των ὀνόματα. Ὡστε τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς πινακίδας τῶν Μυκηθῶν, τῆς Πύλου καὶ τῆς Κνωσσοῦ δὲν ἀποδεικνύουν τὴν παρουσίαν Φοινίκων εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 13^{ον} π. Χ. αἰῶνα.

Ἀκόμη καὶ ἡ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν περιοχὴν πιθανὴ εἰσαγωγὴ παπύρου ἐκ τῆς Συρίας, ἡ ὑποδεικνυομένη, κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν, ὑπὸ τῆς λέξεως «βύβλος», τὴν ὁποίαν οἱ Ἑλληνες θὰ εἰσήγαγον εἰς τὴν γλῶσσαν των εἰς ὑστεροελλαδικούς χρόνους, δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἰς τοὺς μυκηναίους ἀποίκους, τοὺς ἐγκατεστημένους εἰς τὰ παράλια τῆς Συρίας¹.

Θὰ ἦτο ὅμως δυνατόν νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι διὰ τῶν ἀποίκων οἱ ὑστεροελλαδικοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν φοινικικὴν γραφὴν, ὅπως ἦλθον εἰς ἐπαφὴν καὶ μὲ τὴν σημιτικὴν ὀνοματολογίαν τῶν βοτάνων· ὅτι εἰς ὑστεροελλαδικούς χρόνους μὲ τὰ βότανα, τὸν πάπυρον καὶ τὰ σημιτικά ὀνόματα εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον· ὅτι τὴν εἰσαγωγὴν ταύτην ὑπαινίσσεται ἡ παράδοσις, ὅταν λέγῃ ὅτι ὁ Κάδμος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ εἰσήγαγον τὰ γράμματα εἰς τὰς Θήβας. Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἦτο ἀληθής, τότε θὰ ἔπρεπε τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον νὰ ἦτο ἐξειλιγμένον καὶ ἐν κοινῇ χρήσει εἰς τὴν σημιτικὴν περιοχὴν καὶ δὴ εἰς τὰ παράλια τῆς Συρίας, εἰς τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ Κάδμος φέρεται ὡς ἐλθὼν εἰς τὰς Θήβας, ἤτοι εἰς τὸν 15^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Ἀλλ' αἱ μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἀρχαιότατα σημιτικὰ ἐπιγραφαὶ μὲ τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐρευνητῶν τῶν ὑποστηριζόντων μεγάλην ἀρχαιότητα διὰ τὴν ἀρχὴν του, δύναται νὰ ἀναχθοῦν μόνον εἰς τὰ μέσα τῆς 13ης ἑκατονταετηρίδος². Καὶ αὐταὶ εἶναι τόσοσὸν ὀλίγαι, ὥστε μᾶς ἀναγκάζουν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον οὔτε τόσοσὸν κοινὸν ἦτο οὔτε τόσοσὸν διαδεδομένον, ὥστε νὰ ἦτο ἐν κοινῇ χρήσει μεταξὺ τῶν ναυτιλλομένων, οἱ ὁποῖοι, κατὰ γενικὴν ὑπόθεσιν, τὸ εἰσήγαγον εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τοῦ ἀκολούθου ἀποδεδειγμένου στοιχείου. Εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τὴν Ugarit, δηλαδὴ εἰς τὴν περιοχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἔχο-

¹ BREASTED, Amer. Jour. of Semit. Lang., 32 (1916) σ. 249. ULLMAN, AJA, 38 (1934) 6. 377. ALBRIGHT, AJA, 54 (1950) σ. 164. Ὅρα καὶ τὸ Ὀμηρικὸν «ὄπλον βίβλινον» (Ὀδύσσ. 21' 391). Ἡ Βύβλος ἔπαιξε σπουδαῖον ρόλον εἰς τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις τῆς Συρίας πρὸς τὸν λοιπὸν κόσμον ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἐνδεκάτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, ὁπότε περιέπεσεν εἰς ἀφάνειαν καὶ τὴν θέσιν της βαθμηδὸν κατέλαβον ἡ Σιδὼν καὶ ἡ Τύρος. Τὸ ἐμπόριον τοῦ παπύρου ἀσφαλῶς θὰ συνέβαλεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς λέξεως «βύβλος» καὶ τὸ ἐμπόριον τοῦτο, ὡς ἀποδεικνύεται ὑπὸ τῆς λεγομένης ἐκθέσεως τοῦ Wen-Amun (H. Kees, Herihor und die Aufrichtung des thebanischen Gottestaates. Nachrichten Ges. Wiss., Goettingen, 1936, σ. 223 ἐξ. ALBRIGHT, The Eastern Mediterranean about 1060 B. C. Studies Presented to David M. Robinson I, σ. 223) ἤκμαζεν ἀκόμη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ ἐνδεκάτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος καὶ ἡ Βύβλος ἦτο ἐν τῶν κέντρων του.

² Ὅρα κατωτέρω καὶ παρένθετον πίνακα 1.

μεν ἐξηκριβωμένην μυκηναϊκὴν - κυπριακὴν παροικίαν, ἣτο ἐν χρήσει ἰδιάζουσα σφηνοειδῆς ἀλφαβητικὴ γραφὴ ἀπὸ τοῦ 14 π. Χ. αἰῶνος μέχρι καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως εἰς τὸν 12ον. Τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἐν χρήσει ἐκεῖ, μολονότι, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Schaeffer, πέντε διάφορα εἶδη γραφῆς ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν γραφέων διὰ τὴν διεξαγωγὴν ἀλληλογραφίας μὲ τὰς παρακειμένας χώρας καὶ διὰ τὴν σύνταξιν ἐκτεταμένων γλωσσαρίων¹. Ἀκόμη καὶ αἱ ἐνεπίγραφοι πινακίδες, αἱ εὐρεθεῖσαι εἰς τὸ προσφάτως (1955) ἀνακαλυφθὲν Petit Palais τῆς Ras Shamra, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι κατεστράφη διαρκοῦντος τοῦ 12ου αἰῶνος, παρουσιάζουν γραφὰς ξένας πρὸς τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον². Πρὸς τούτους, εἰς τὴν Παλαιστίνην ἀκόμη καὶ εἰς τὸν 13ον καὶ τὸν 12ον αἰῶνα, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ εὐρήματα τῆς Lachish (Tell-el-Hesy)³, ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ λεγομένη πρωτο-παλαιστνιακὴ γραφὴ, ἡ ὁποία εἶναι διάφορος τῆς φοινικικῆς καὶ ἐκ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Παλαιστίνης κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον ἦτο ἄγνωστον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποδεικνύουν διὰ τὴν Συρίαν τὰ εὐρήματα τῆς Ugarit⁴. Τὰ διάφορα ταῦτα ἀλφάβητα ἀποδεικνύουν, νομίζω, ὅτι κατὰ τὸν 13ον καὶ τὸν 12ον π. Χ. αἰῶνα τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον ἀκόμη δὲν εἶχεν ἐπικρατήσει οὔτε εἶχε γίνει κοινὸν εἰς τὴν σημιτικὴν περιοχὴν, ἐὰν ὄντως ἦτο ἤδη ἐν περιορισμένῃ χρήσει. Δὲν θὰ ἦτο λοιπὸν δυνατόν εἰς τοὺς μυκηναίους ἀποίκους τῆς Συρίας νὰ φέρουν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀλφάβητον, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν περιοχὴν των. Κατὰ ταῦτα, εἰσαγωγή φοινικικοῦ ἀλφαβήτου ὑπὸ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν ὀπαδῶν του, διαρκοῦντος τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀποκλείεται πλήρως. Ἀλλ' εἰσαγωγή φοινικικοῦ ἀλφαβήτου καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τοῦ Κάδμου ὑστεροελλαδικούς χρόνους ἀποδεικνύεται ἀδύνατος ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὑπὸ τῆς παραβολῆς τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἀρχαιοτάτων ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν πρὸς τὰς σημιτικὰς καὶ ὑπὸ τῆς μελέτης αὐτοῦ τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου.

¹ SCHAEFFER, Ugaritika, III, σ. 228—231. Μεταξὺ τούτων καταλέγεται καὶ Κυπρο-μυκηναϊκὴ γραφὴ, τῆς ὁποίας τουλάχιστον τρία δείγματα εἶναι γνωστά. (O. MASSON, Ugaritika III, σ. 233 ἔξ.).

² SCHAEFFER, Ugaritika III, σ. 231.

³ F. S. BLISS, A Mound of Many Cities or Tell-el-Hesy Excavated, σ. 21-33 καὶ 42. D. DIRINGER, The Origins of the Alphabet, Antiquity, 17 (1943) σ. 77-90, καὶ 208 ἔξ. καὶ The Palestinian Inscription and the Origin of the Alphabet, Jour. of Amer. Oriental Society, 63 (1943) 24-30. Δείγματα τῆς Πρωτο-Παλαιστνιακῆς γραφῆς εἶναι γνωστά ἐκ Beth Shemesh Gezer, Lachish, Megiddo, Schechem, Tell-al-Ajjul, ἴσως δὲ καὶ ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ. Ὅρα καὶ ALBRIGHT, Arch. F. Orientforschung, 5 (1929) σ. 150. Χρῆσις καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην σφηνοειδοῦς ἀλφαβητικῆς γραφῆς, παραπλησίως τῆς χρησιμοποιηθείσης εἰς Ras Shamra, ἀποδεικνύεται ἐκ δύο ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι εὐρέθησαν εἰς Beth Shemesh καὶ Mt. Tabor.

⁴ Ἡ ἀνακάλυψις πινακίδος μὲ Κυπρο-μυκηναϊκὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸ «Petit-Palais» ἀποδεικνύει συνεχῆ ἐπαφὴν τῶν ἀποίκων μὲ τὴν Κύπρον καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα μέχρι καὶ τῶν χρόνων τῆς καταστροφῆς τῆς Ras Shamra.

Ἡ εἰσαγωγή τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς γνωστόν, τίθεται συνήθως εἰς τὸν 9ον π. Χ. αἰῶνα¹. Πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ὁ συνάδελφος Rhys Carpenter ἠμφεσβήτησε τὴν κοινὴν ταύτην ἄποψιν καὶ οὕτως ἔφερεν εἰς φῶς καὶ πάλιν τὸ ὄλον πρόβλημα. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Carpenter ἀντέκρουσαν οἱ συνάδελφοι B. L. Ullman καὶ John Day εἰς περισπουδάστους πραγματείας των. Αἱ ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἐπιστημόνων προταθεῖσαι χρονολογίαι διαφέρουσιν ἀλλήλων. Οὕτως ὁ Carpenter ἐδίδαξεν ὅτι τὸ ἀλφάβητον εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ ὀγδοῦ αἰῶνος, ὁ Ullman ὑπεστήριξεν ὅτι τοῦτο εἰσήχθη κατὰ τὸν ἑνδέκατον ἢ δωδέκατον αἰῶνα ἢ καὶ ἔτι προγενέστερον, τέλος δὲ ὁ Day ὑπέδειξε τὸν ἕνατον ὡς τὸν αἰῶνα τῆς εἰσαγωγῆς². Αἱ χρονολογικαὶ διαφοραὶ προέκυψαν, διότι αἱ πηγαὶ τὰς ὁποίας καὶ οἱ τρεῖς χρησιμοποιοῦν δὲν παρέχουν θετικὰ στοιχεῖα· ἅφ' ἑνὸς μὲν αἱ ἀρχαιότατα ἑλληνικὰ ἐπιγραφαὶ δὲν δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν ἐπακριβῶς καὶ ἅφ' ἑτέρου αἱ σημιτικαὶ προέρχονται ἀπὸ ὀλίγας περιοχάς, εἶναι σχετικῶς ὀλίγαι καὶ οἱ ἐπὶ ἐπιγραφικῶν λόγων στηριζόμενοι συγχρονισμοὶ των δὲν εἶναι πειστικοί. Εἰς τὰς μέχρι τοῦ 1945 γνωστὰς ἐπιγραφὰς προσετέθησαν ἑσχάτως νέα ἀρχαιοτάτη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή ὡς καὶ ἄλλαι σημιτικαί, ἐπιβάλλουσαι τὴν ἀνασκόπησιν τῶν στοιχείων καὶ τῶν δύο πηγῶν. Ταύτην ἐπιβάλλει καὶ ἡ ὑπὸ τῶν εἰδικῶν σημιτολόγων ἀναθεώρησις τῶν χρονολογιῶν τῶν στοιχείων τῆς περιοχῆς των.

Τὰς ἀρχαιοτάτας μέχρι τοῦδε γνωστὰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς εὐρίσκομεν ἐπὶ ὑστερογεωμετρικῶν ἀγγείων καὶ ὀστράκων. Ἡ ἀρχαιοτάτη πασῶν φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς γνωστῆς οἰνοχόης τοῦ Διπύλου, τῆς ἀνακαλυφθείσης τὸ 1871 (Εἰκ. 1). Περιλαμβάνει δέκα ἐπτὰ γράμματα καὶ τὸ κείμενόν της ἐδημοσιεύθη καὶ ἐσχολιάσθη ἐπανειλημμένως: *δς νῦν ὀρχηστῶν πάντων ἀταλώτατα παίζει τούτο δεκάῃ μιν*. Τὴν οἰνοχόην ταύτην ὁ Schweizer καὶ ὁ Poulsen θέτουν εἰς τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ ὀγδοῦ αἰῶνος³, ὁ Carpenter εἰς τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ ἑβδόμου καὶ ὁ Rodney Young εἰς

¹ Ὅρα ΜΑΡΙΝΑΤΟΝ, ἔνθ' ἀν., σ. 536. Ὁ ΚΛΑΦΦΕΝΒΑΧ προτείνει τὸν 10ον αἰῶνα εἰς *Schriftprobleme des Ägais*, σ. 195.

² R. CARPENTER, *The Antiquity of the Greek Alphabet*, AJA 37 (1933) σ. 8-29· *The Greek Alphabet Again*, AJA, 42 (1938) σ. 58-69· *Letters of Cadmus*, AJP 56 (1935) σ. 5-13. B. L. ULLMAN, *How Old is the Greek Alphabet*, AJA 38 (1934) σ. 359-381. J. DAY, *The Date of the Adoption by the Greeks of the Phoenician Alphabet*, *The Class. Weekly*, 28 (1934) σ. 73-80. G. E. MYLONAS, *The Date of the Introduction of the Greek Alphabet*, *Class. Bulletin*, 12 (1936) σ. 54-46· Ὁ ἐνεπίγραφος ἑτερόστομος ἀμφορεύς τῆς Ἐλευσίνος καὶ ἡ ἑλλαδικὴ γραφή, Ἐφημερίς, 1936, σ. 94 ἔξ.

³ Ath. Mitt. 6 (1881) πίν. 3, 18 (1893) πίν. 10. B. SCHWEITZER, *Untersuchungen zur Chronologie und Geschichte der geometrischen stile in Griechenland II*, Ath. Mitt, 43 (1918) σ. 141 ἔξ. POULSEN, *Die Dipylongraeber u. die Dipylonvasen*, σ. 101 ἔξ. Ὁ ΡΦΥΗL θέτει τὴν ἐπιγραφὴν περὶ τὸ 700 π.Χ., προφανῶς θεωρῶν ταύτην μεταγενεστέραν τοῦ ἀγγείου, *Malerei und Zeichnung der Griechen*, I, 35 σ., ἀλλ' ὁ HILLER V. GAERTRINGEN τὴν θέτει

τὸ τέλος τοῦ ὀγδόου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐβδόμου¹. Νομίζω ὅτι τὸ σχῆμα τῆς οἰνοχόης ἐπιβάλλει τὴν τοποθέτησίν της πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ὀγδόου αἰῶνος² καί, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐπιγραφικοὶ λόγοι ἐνισχύουσι τὴν χρονολόγησιν ταύτην.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ μοναστηρίου τῆς Καισαριανῆς ἀνεκάλυψε τὸ 1927 ὁ συνάδελφος κ. Carl W. Blegen σωρὸν ὀστράκων, προερχομένων προφανῶς ἀπὸ ἀρχαῖον ἱερόν. Μεταξὺ τούτων καταλέγονται περὶ τὰ 22 ἐνεπίγραφα ὄστρακα³. Αἱ ἐπιγραφαὶ τὰς ὁποίας τὰ ὄστρακα ταῦτα φέρουν ἐχαράχθησαν μετὰ τὴν ὀπτησιν καὶ πρὸ τοῦ θρυμματισμοῦ τῶν ἀγγείων, μέρος τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν. Συνεπῶς αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι σύγχρονοι πρὸς τὰ ἀγγεῖα. Αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων, «no longer crude and primitive, but already established and conventional», ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ γραφὴ εἶχεν ἤδη ἀρκούντως ἐξελιχθῆ εἰς τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους τὰ ἀγγεῖα ἐχαράχθησαν. Μεταξὺ τῶν Ὑμητίων καταλέγονται καὶ τὸ γράμμα Φ (ἐν παραδείγματι), τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστὸν, δὲν εἶναι φοινικικόν, καὶ τὸ γράμμα Χ. Ὁ Blegen ἔθεσε τὰ ὄστρακα τοῦ Ὑμητιοῦ εἰς τὰ μέσα τοῦ ὀγδόου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ Rodney Young τὰ θέτει εἰς τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ ἐβδόμου, στηρίζει δὲ τὴν χρονολογίαν του εἰς τὴν ἀνεύρεσιν παρομοίων ἀγγείων μὲ ἄλλα, ἀσφαλῶς ἀνήκοντα εἰς τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον⁴. Ἄλλ', ὡς εἶναι γνωστὸν, ἡ κατασκευὴ ἀγγείων ὠρισμένου σχήματος καὶ ρυθμοῦ δὲν παύει ἀποτόμως ἀγγεῖα ἐξακολουθοῦν νὰ κατασκευάζωνται καὶ ὅταν ἄλλα διαφόρων σχημάτων καὶ ρυθμῶν καθίστανται χαρακτηριστικὰ καὶ κοινά. Ὅθεν ἡ βεβαίωσις τοῦ Young μᾶς παρέχει μόνον τὸ χρονικὸν ὄριον πρὸ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ τεθοῦν τὰ

εἰς τὸν 8^{ον} αἰῶνα, ἐν EBERT, *Reallexikon* XI, σ. 357. Μέχρι τοῦδε ἔχει δημοσιευθῆ ἰχνογράφημα μόνον τῆς οἰνοχόης καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Διὰ τοῦτο παρέχομεν τὴν φωτογραφίαν τῆς εικόνας 1, διὰ τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν χάριτας εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολ. Μουσείου καὶ συνάδελφον κ. Χρῆστον Καροῦζον.

¹ CARPENTER, *AJA* 27 (1933) σ. 25. RODNEY YOUNG, *Late Geometric Graves and a Seventh Century Well in the Agora*, σ. 228. Ὁ R. YOUNG στηρίζει τὴν ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένην χρονολογίαν ἐπὶ δύο στοιχείων: 1) ἐπὶ τῶν παραστάσεων ἐλάφου καὶ πτηνῶν εἰς τὸν λαμιὸν τῆς οἰνοχόης καὶ 2) ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ H PAYNE, κατὰ τὴν ὁποίαν πρῶτοι οἱ Κορίνθιοι ἤλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν Κύπρον, τὴν Κρήτην καὶ τὴν Θήραν περὶ τὰ μέσα τοῦ ὀγδόου αἰῶνος καὶ ἐκ τῆς Κύπρου πρῶτοι παρέλαβον τὴν διακόσμησιν τῶν συγκεντρικῶν κύκλων, ἡ ὁποία παρουσιάζεται εἰς ὑστερογεωμετρικὰς οἰνοχόας τοῦ Διπύλου. Δυστυχῶς ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῆ. Ἐκ τοῦ Κεραμικοῦ ὅμως ἔχομεν οἰνοχόας μὲ συγκεντρικοὺς κύκλους καὶ ἀστέρας, ἔτι δὲ καὶ μὲ πεπλατυσμένην βάσιν καὶ ταύτας ὁ K. KUEBLER θέτει εἰς τὸ τέλος τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ ὀγδόου αἰῶνος (*Kerameikos*, V, 1, πίν. 76 καὶ 78). Καὶ τὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα τοῦ λαμοῦ τῆς οἰνοχόης μολονότι χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος, ἐν τούτοις ὅμως ἦσαν ἐν χρῆσει εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ὀγδόου (*Kerameikos* V, 1, πίν. 140).

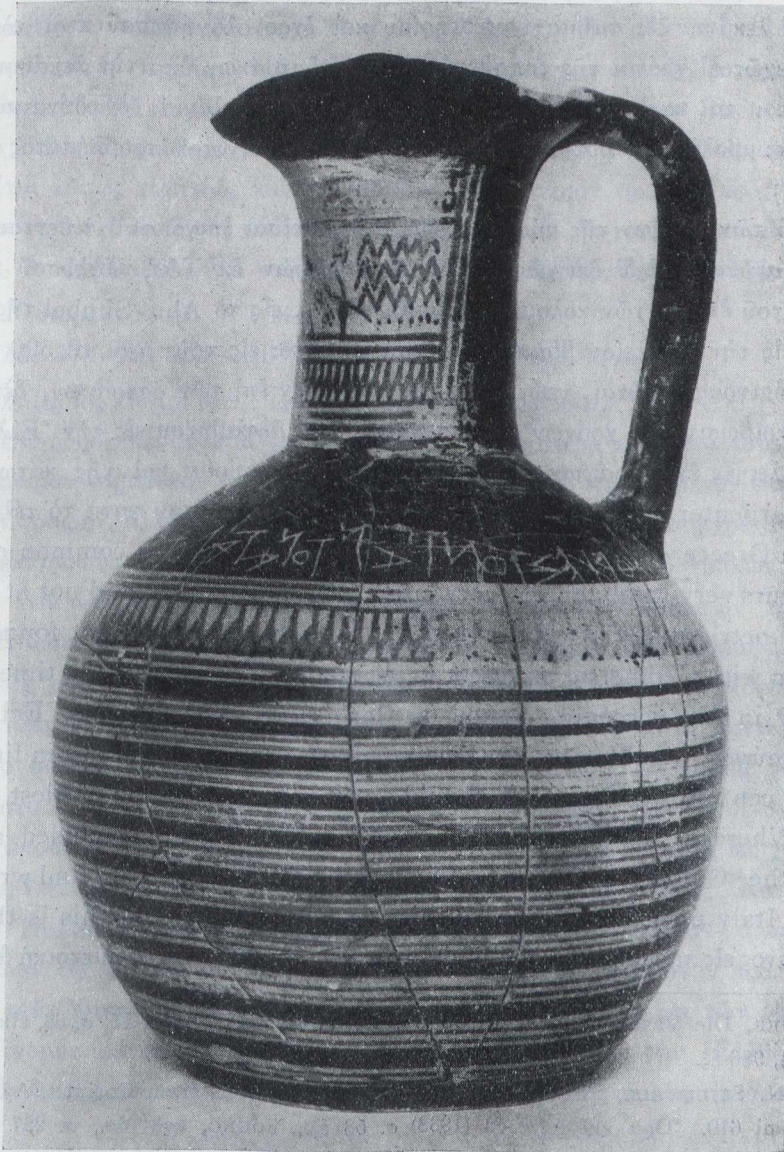
² Ὅρα τὰ παραδείγματα ἐκ τοῦ Κεραμικοῦ, τὰ μνημονευθέντα εἰς τὴν ἀνωτ. ὑπόσημ. 1.

³ C. W. BLEGEN, *Inscriptions on Geometric Pottery from Hymettos*, *AJA* 38 (1954) σ. 10-28, πίν. 2-3.

⁴ YOUNG, ἔνθ' ἀν., σ. 227.

ὄστρακα τοῦ Ὑμηττοῦ. Οἱ χρόνοι τῆς ἐμφανίσεώς των εἰς τὴν ὑστερογεωμετρικὴν κεραμεικὴν, θὰ ἀποτελέσουν τὸ χρονικὸν ὄριον μετὰ τὸ ὁποῖον θὰ πρέπη νὰ τεθοῦν τὰ ὄστρακα. Κατ' ἀκολουθίαν, οἱ μεταξὺ τῶν μέσων τοῦ 8ου καὶ τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ

Εἰκ. 1.

7ου αἰ. χρόνοι θὰ ἀποτελέσουν τὸ χρονικὸν πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ πρέπη νὰ τεθοῦν τὰ ὄστρακα ταῦτα. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὰ ἀγγεῖα τοῦ Ὑμηττοῦ ἀνετέθησαν εἰς τὸ ἱερόν εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ρυθμὸς των ἦτο ἐν κοινῇ χρήσει. Πάντως ἡ ἀκριβὴς των χρονολογία θὰ μείνῃ σχετικῶς ἀβεβαία. Εἰς τοὺς ἰδίους

ἀβεβαίους χρόνους πρέπει νὰ τεθοῦν καὶ τὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐνεπίγραφον ὄστρακον ρυθμοῦ Διπύλου καὶ ἄλλα ἐκ τῆς νήσου Θήρας ¹.

Τρία ἐνεπίγραφα ὄστρακα εὐρέθησαν ὑπὸ τῆς Agnes Newhall Stillwell εἰς τὸ «ἐργαστήριον τοῦ κεραμέως» τῆς Παλαιᾶς Κορίνθου τὸ 1930. Δύο τούτων εὐρέθησαν ὑπὸ λιθίνην λεκάνην εἰς τμήμα ἐργαστηρίου καὶ ἐχρονολογήθησαν περὶ τὸ 750-725 π. Χ. Δυστυχῶς οἱ χρόνοι τῆς τοποθετήσεως τῶν ὄστράκων ὑπὸ τὴν λεκάνην παραμένουν ἀόριστοι καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ προταθεῖσα χρονολογία δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ. Ἡ συμβολὴ τῶν ὄστράκων τούτων εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος παραμένει ἀμφίβολος ².

Αἱ ἐπὶ τῶν βράχων τῆς νήσου Θήρας διασωθεῖσαι ἐπιγραφαὶ τίθενται συνήθως εἰς τὸν 7^{ον} αἰῶνα ³, αἱ δὲ ἐπιγραφαὶ τῶν μισθοφόρων ἐκ Τέω, Ἰαλυσοῦ καὶ Κολοφῶνος, ἐπὶ τοῦ ἑτέρου τῶν κολοσσῶν Ραμοῆ τοῦ Β. εἰς τὸ Abu-Simbel τῆς Νουβίας, ἀνάγονται εἰς τὴν βασιλείαν Ψαμμίτιχου τοῦ Β., ἥτοι εἰς τοὺς περὶ τὸ 590 π. Χ. χρόνους ⁴. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταί, νεώτεραι κατὰ πολὺ τῶν ἐπὶ τῶν ὄστράκων, δὲν βοηθοῦν εἰς τὴν ἐξακριβώσιν τῶν χρόνων τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἔλλειψις ἐνεπιγράφων μνημείων ἐκ τῆς Ἑτροουρίας καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας, κατὰ τὸν Carpenter, ὑποδεικνύει τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἀλφαβήτου κατὰ τὸ τέλος τοῦ 8^{ου} αἰῶνος. «In Greece», ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Carpenter, «writing is common on archaic objects, occurs very rarely on the very latest Geometric vases, and not at all on the earlier Geometric material». Καὶ συνεχίζει, «in Italy, writing is not found on or in conjunction with Geometric products at all, but appears for the first time, and then very rarely, in the succeeding period on Corinthian importations». Ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων τούτων στηριζόμενος, συμπεραίνει «had writing already been finally established for centuries in Greece, it should appear along with the earliest contact. It does not. Whereas, if the introduction of writing into Greece coincided, as I maintain, with the «Geometric Overlap», then we should not expect to find writing established in Italy until the Protocorinthian import period. And this is the case» ⁵. Ἀναφερόμενος εἰς παρατήρησιν τοῦ Blakeway, καθ' ἣν ἑλληνικὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα εἰσή-

¹ CRAEF, Die Vasen von der Akropolis, πίν. 11 ἀρ. 309. Thera, II, σ. 63, εἰκ. 217. I.G., 12, 3, 983 ἐξ., 986 ἐξ.

² A. N. STILLWELL, Eighth Century B.C. Inscriptions from Corinth, AJA 37 (1933) σ. 605 ἐξ. καὶ 610. Ὅρα καὶ AJA 42 (1938) σ. 58 ἐξ., YOUNG, ἐνθ' ἀν., σ. 227 ὑποσ. 2 καὶ ΜΥΛΩΝΑ, ἐνθ' ἀν., σ. 95-96.

³ E. S. ROBERTS, An Introduction to Greek Epigraphy, I, σ. 23-32 ἀρ. ἐπ. 1-4. H. ROEHL, Imagines Inscr. Graec. Ant. ἐκδ. 3, 1, 6 σ. 2.

⁴ ROBERTS, ἐνθ' ἀν., 5-6 καὶ 151-157 ἀρ. 130 a-c. LARFELD, ἐνθ' ἀν., σ. 210.

⁵ AJA 42 (1938) σ. 62. Διὰ τοῦ ὄρου «Geometric Overlap» ὁ CARPENTER δηλοῖ τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ὑστερογεωμετρικὰ ἀγγεῖα κατεσκευάζοντο ἀκόμη, μολοντί ἀγγεῖα πρωτοαττικά καὶ πρωτοκορινθιακὰ εἶχον ἀποβῆ χαρακτηριστικὰ καὶ συνήθη.

γοντο εἰς τὴν Ἑτροουρίαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ 8ου αἰῶνος¹, ὁ Carpenter προσθέτει, «but there are no inscriptions in Etruria or Southern Italy from the Geometric period». Ἐὰν εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν εὑρεθοῦν ποτε ὑστερογεωμετρικὰ ἀγγεῖα φέροντα ἐπιγραφάς, θὰ ἀποδείξουν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τοῦ Ἑπιγεωμετρικοῦ ὁρίου, ἢ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 8ου αἰῶνος ἢ καὶ κατὰ τὸν 9ον.

Ἐνεπίγραφον ἀγγεῖον τοῦ εἴδους τούτου, σκύφος, δηλαδὴ ὑστερογεωμετρικῶν χρόνων, ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ischia ὑπὸ τοῦ Δ^εος Buchner τὸ Ὀκτώβριον τοῦ 1954 καὶ ἐτέθη εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος. Νομίζω ὅτι ὁ σκύφος εἶναι κάπως νεώτερος καὶ ὅτι θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ τεθῆ πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ἐκείνου. Ἡ ἔμμετρος ἐπιγραφή του ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν γραμμῶν καὶ τὸ κείμενόν της, ὡς διευτυπώθη ὑπὸ τοῦ Buchner καὶ τοῦ Russo, ἔχει ὡς ἑξῆς :

Νέστορος : ε [. . .] : εὔποτ[ον] : ποτέρι[ν]

ἠὸς δ' ἄν<ν> τῶδε π[ί]σι : ποτέρι[ο] : , αὐτίκα κῆνον

ἡμέρ [ος : ἡα]ρ ἔσει : καλλιστε [φά] γῶ : Ἀφροδίτες.²

Ἡ ἐπιγραφή διευθύνεται ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ κατὰ τοῦτο ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχαιοτέραν σημιτικὴν παράδοσιν. Ὁ χῶρος καὶ τὸ περιεχόμενον ἐπέτρεπον βουτροφηδὸν γραφήν, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι αὕτη δὲν ἦτο ἀκόμη ἐν γενικῇ χρήσει³. Ἡ παραβολὴ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ σκύφου τῆς Ischia πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν ὀστράκων τοῦ Ἑπιγεωμετρικοῦ εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ διδακτικὴ. Ἐννέα ἐκ τῶν 22 ἐπιγραφῶν τοῦ Ἑπιγεωμετρικοῦ ἐπίσης βαίνουσιν ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ. Τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ischia φαίνονται ἔξ ἴσου ἐξειλιγμένα ὡς τὰ ἐπὶ τῶν ὀστράκων τοῦ Ἑπιγεωμετρικοῦ (ὄρα παρὲνθετον πίνακα, στήλας 20 καὶ 21). Τὸ γράμμα Μ τῆς Ischia διατηρεῖ ἀκόμη τὸ φοινικικὸν σχῆμα, ἀλλὰ τοῦτο παρατηρεῖται ἀκόμη καὶ εἰς πολὺ μεταγενεστέρως ἐπιγραφὰς τῆς Κρήτης⁴. Τὰ γράμματα ὅμως τῆς Ischia εἶναι περισσότερον ἐξειλιγμένα τῶν τῆς οἰνοχόης τοῦ Διπύλου καὶ ὑποδεικνύουν, ὅτι ἡ κατασκευὴ τῆς οἰνοχόης πρέπει νὰ τεθῆ εἰς χρόνους προγενεστέρους ἐκείνων εἰς τοὺς ὁποίους τίθεται ὁ ἐνεπίγραφος σκύφος. Κατὰ ταῦτα εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν ἔχομεν ἐπιγραφὴν τοῦ τέλους τοῦλάχιστον τοῦ 8ου αἰῶνος, ἐπιγραφὴν νεώτεραν τῆς ἐπὶ τῆς οἰνοχόης τοῦ Διπύλου καὶ ἴσως σύγχρονον πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν ὀστράκων τοῦ Ἑπιγεωμετρικοῦ. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ischia καὶ εἰς τὰς τῶν ὀστράκων τοῦ Ἑπιγεωμετρικοῦ ἔχομεν καὶ τὸ γράμμα Φ, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὰ γράμματα δὲ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀρχικῆς προσπαθείας ἀντιγραφῆς,

¹ «Demaratus», JRS, 25 (1935) σ. 129 ἑξ.

² G. BUCHNER καὶ C. F. Russo, La coppa di Nestore e un iscrizione metrica da Pitecusa dell' VIII secolo av. Gr., Academia Naz. dei Lincei, Rediconti della classe di scienze morali, storiche e filologiche, serie VIII, 10 (1935) σ. 215-234.

³ Ὁρα ROBERTS, ἔνθ' ἄν., σ. 6. ΚΑΒΒΑΛΙΑΣ, ἔνθ' ἄν., σ. 846.

⁴ ROBERTS, ἔνθ' ἄν., σ. 39 ἑξ. καὶ ἰδίᾳ σ. 49 καὶ τὰ ἐκ Γόρτυνος ἐνεπίγραφα νομίσματα, σ. 48 καὶ εἰκόνα ἐπιγραφῆς 14α.

ἀλλὰ μακροῦς πείρας καὶ ἔξασκήσεως. Εἶναι προφανές, ὅτι ὅταν τὰ ὄστρακα ἐκαλύπτοντο δι' ἐπιγραφῶν, ἀρκετὸς χρόνος εἶχε ἤδη παρέλθει ἀπὸ τὰ ἔτη τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῆς πρώτης προσπαθείας ἀντιγραφῆς. Ἐάν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς παρατηρήσεις ταύτας καὶ τὴν χρονολογίαν τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐνεπιγράφων μνημείων, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν 9ῃν τοῦλάχιστον π.Χ. ἑκατονταετηρίδα.

Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν μελλοντικὰς ἀνακαλύψεις. Τοῦναντίον πρέπει νὰ ἀναμένωμεν τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἄλλων παναρχαίων ἐπιγραφῶν, ἴσως ἀρχαιότερων κατὰ τι τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν. Ἡ μελέτη ὅμως καὶ τῶν ἀρχαιοτάτων σημιτικῶν ἐπιγραφῶν φαίνεται ὅτι προάγει εἰς συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ πρὸς τὸ ὑποδεικνύμενον ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων γνωστῶν ἐλληνικῶν ἐνεπιγράφων μνημείων. Εἶναι προφανές ὅτι τὸ ἀλφάβητον θὰ εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους τὰ φοινικικὰ γράμματα εἶχον μορφήν παραπλησίαν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν τὰ ἀρχαιότατα γνωστὰ ἐλληνικὰ καὶ προτοῦ ἀναπτύξουν χαρακτηριστικὰ διάφορα τῶν ἐλληνικῶν. Τὴν μορφήν ταύτην δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν μετὰ πολλῆς πιθανότητος ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς τῶν σημιτικῶν ἐνεπιγράφων μνημείων.

Ὅταν ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος Παναγῆς Καββαδίας ἔγραφε τὴν *Προϊστορικὴν Ἀρχαιολογίαν* του, δὲν ἦσαν γνωσταὶ παρὰ δύο σημιτικαὶ ἐπιγραφαί, ἡ ἐπὶ τοῦ λίθου Moab καὶ ἡ ἐπὶ τῆς χαλκῆς φιάλης τῆς Κύπρου¹. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται παρέχουν σχετικῶς ὀλίγα στοιχεῖα βοηθητικὰ εἰς τὸν ὀριστικὸν καθορισμὸν τῆς ἐξελιξέως τῆς σημιτικῆς γραφῆς καὶ εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς εἰσαγωγῆς. Νῦν ἔχομεν πολὺν περισσοτέρας ἐπιγραφάς, αἱ ὁποῖαι ἐπιτρέπουν θετικώτερα συμπεράσματα.

Ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν σημιτικῶν ἐπιγραφῶν εἰς τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποιήθη τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον εἶναι ἡ τοῦ βασιλέως Ahiram τῆς Βύβλου². Ἀρχικῶς ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἐτέθη εἰς τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος, περὶ τὸ 1250 π.Χ., ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι εἰς τὴν ἐπίχωσιν εὐρέθησαν ὄστρακα ἐξ ἀλαβάστρου φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως Ραμσῆ τοῦ Β καὶ ἀφ' ἑτέρου, διότι τὰ γράμματά της παρουσιάζουν μορφήν πολὺν ἀρχαιωτέραν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Mesha, τοῦ λίθου Moab, ἡ ὁποία χρονολογεῖται περὶ τὸ 850 π.Χ. Ἀλλὰ γράμματα ἀρχαϊκῆς μορφῆς, κατὰ πολὺν ὅμοια πρὸς τὰ τῆς ἐπιγραφῆς Ahiram, εὐρίσκομεν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Abibaal τῶν χρόνων τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως Shishak I, ὁ ὁποῖος ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 935 μέχρι τοῦ 915 π.Χ. καὶ τὰ ἀλαβάστρινα ὄστρακα δὲν ἀπε-

¹ Προϊστορικὴ ἀρχαιολογία, σ. 841.

² Διὰ βιβλιογραφίαν ὄρα: P. MONTET, Byblos et l'Égypte. Quatre campagnes de fouilles, 1921-1922-1923-1924, (1928) σ. 238 ὑποσ. 1 καὶ πίν. 138-141. R. DUSSAUD, Les inscriptions Phéniciennes du tombeau d' Ahiram, roi de Byblos, Syria 5 (1924) σ. 135-137 καὶ πίν. 39-41. S. ROZENVALLE, Mélanges de l' Université St. Joseph 12 (1927) σ. 128-130, πίν. 3 καὶ 4.

δείχθησαν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν ταφὴν. Τοῦναντίον μεταξὺ τῶν ὄστράκων, τῶν εὐρεθέντων εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου, εἰς τὴν αὐτὴν δηλαδὴ ἐπίχωσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν καὶ τὰ ἀλαβάστρινα, ἦσαν καὶ ὄστρακα Κυπριακοῦ τύπου, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀρχαιότερα τῶν μέσων τοῦ 11^{ου} π. Χ. αἰῶνος¹. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ὁ συνάδελφος κ. Albright, ὁ Aimé-Giron καὶ ὁ Maisler θέτουν τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, τελευταίως δὲ ὁ Dupand, ἀπαρνούμενος τὴν ἀρχαιότεραν χρονολογίαν τὴν ὁποίαν ὑπεστήριζεν, ἔθεσε τὴν ἐπιγραφὴν Ahiram εἰς τοὺς περὶ τὸ 1000 π. Χ. χρόνους. Ἡ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀνακάλυψις ὄστράκων, χαρακτηριστικῶν τῆς πρώτης περιόδου τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, εἰς ἀδιατάρακτον ἐπίχωσιν τοῦ ὀρύγματος τοῦ τάφου ἠνάγκασε τὸν Dupand νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν νεωτέραν χρονολογίαν². Κατὰ ταῦτα ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς Ahiram εἰς τὰ μέσα τοῦ 13^{ου} αἰῶνος δὲν φαίνεται ἀσφαλῆς καὶ ἡ τοποθέτησις της εἰς τοὺς περὶ τὰ 1000 π. Χ. χρόνους ἐπιβάλλεται ὑπὸ ἀρχαιολογικῶν στοιχείων. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εἶναι σπουδαιότατη, διότι ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς ἔχει στηριχθῆ ἡ χρονολόγησις καὶ ἄλλων σπουδαίων διὰ τὸ πρόβλημά μας ἐνεπιγράφων μνημείων τῆς σημιτικῆς περιοχῆς. Τὰ χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς παρέχουμεν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 2 στήλην τοῦ παρενθέτου ἀνωτέρω πίνακος.

¹ Ἐπιγραφὴ τοῦ χαλκοῦ ἐλάσματος τοῦ Asdrū-baal τῆς Βύβλου ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕξι σειρᾶς καὶ περιλαμβάνει 16 διάφορα γράμματα. Ὁ Dupand εἰς τὴν δημοσίευσίν του³ ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν τοῦ Ahiram καὶ τὴν ἔθεσεν εἰς τὰ μέσα τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος, δηλαδὴ εἰς χρόνους εἰς τοὺς ὁποίους ἐπίστευεν ὅτι ἀνήκεν ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βασιλέως ἐκείνου. Νῦν τὴν θέλει κάπως προγενεστέρα τῆς τοῦ Ahiram καὶ στηρίζει τὴν γνώμην του ταύτην ἐπὶ ὑποθέσεων οὐχὶ σοβαρῶν⁴, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ ὁμοιοτήτων τῶν γραμμάτων της πρὸς τὰ τῆς ἐπιγραφῆς Shīrit-baal. Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Shīrit-baal εἶναι μεταγενεστέρα τῆς τοῦ Ahiram καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Asdrū-baal πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τι μεταγενεστέρα καὶ νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος. Χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης παραθέτομεν εἰς τὴν στήλην ὑπ' ἀριθμὸν 4 τοῦ παρενθέτου πίνακος.

Βραχεῖαν ἐπιγραφὴν μὲ τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον εὐρίσκομεν ἐπὶ χαλκῆς αἰχμῆς

¹ W. F. ALBRIGHT, The Phoenician Inscriptions of the Tenth Century B. C. from Byblos, J. Amer. Orient. Society, 67 (1947) σ. 154. AIMÉ-GIRON, Annales du Service des antiquités de l'Égypte, 1943, σ. 284 ἔξ. MAISLER, Leshonenu, 14 (1946) σ. 174 ἔξ. καὶ 178 (εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν).

² M. DUNAND, Byblia Grammata, Post-scriptum, σ. 197.

³ Spatule de bronze avec épigraphe phénicienne du XIIIe siècle, Bullet. du Musée de Beyrouth, 2 (1938) σ. 99-107 καὶ Fouilles de Byblos, (Paris, 1937) Atlas, πίν. 32 ἀρ. 1125.

⁴ Byblia Grammata, σ. 157 καὶ 160.

βέλους, γνωστῆς ὡς αἰχμῆς Roueessch. Δυστυχῶς οἱ χρόνοι τῆς αἰχμῆς παραμένουν ἀβέβαιοι καὶ οἱ εἰδικοί στηρίζουν τὴν χρονολογίαν, τὴν ὁποίαν εὐνοοῦν ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς τῆς πρὸς τὰ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ahiram. Ὁ Ronzevalle τὴν θέτει εἰς τὸν 12^{ον} αἰῶνα, ὁ Dunand εἰς τὸν 11^{ον} ἢ 10^{ον} καὶ οἱ Virolleaud καὶ Dussaud εἰς τὸν 10^{ον} π. Χ. αἰῶνα¹. Πάντες ὁμως δέχονται ὅτι ἡ ἐπιγραφή εἶναι νεωτέρα τῆς τοῦ Ahiram. Χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς παραθέτομεν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 3 στήλην τοῦ ἄνωτ. (σ. 14) πίνακος.

Νεωτέρα ἐπίσης τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ahiram εἶναι ἡ ἐπιγραφή τοῦ βασιλέως τῆς Βύβλου Yehimilk. Ὁ Dunand καὶ ὁ Dussaud τὴν θέτουν εἰς τὸν 12^{ον} αἰῶνα μολοῦντι ὁ Leibovich τὴν θέλει ἀρχαιότεραν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ahiram². Ἡ χρονολόγησις αὕτη ἐβασίσθη ἐπὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιγραφῆς Ahiram, ὡς αὕτη ἀρχικῶς εἶχε γίνει δεκτὴ. Οἱ μελετηταὶ οὗτοι κάμουν τὸν ἐξῆς συλλογισμόν· ἀφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή Ahiram ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, ἡ τοῦ Yehimilk, ἡ ὁποία εἶναι κατὰ τι νεωτέρα, πρέπει νὰ τεθῆ εἰς τὸν 12^{ον} ἢ τὸν 11^{ον}. Ἄλλ', ὡς εἶδομεν ἤδη, ἡ ἐπιγραφή Ahiram ἀποδεικνύεται ὡς ἀνήκουσα εἰς τοὺς περὶ τὸ 1000 π. Χ. χρόνους. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ τοῦ Yehimilk πρέπει νὰ τεθῆ εἰς χρόνους ὑστερωτέρους καὶ ἴσως περὶ τὰ μέσα τοῦ 10^{ου} αἰῶνος· (ἴσα κατωτέρω τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Shipit-baal). Εἰς τὴν στήλην ὑπ' ἀριθμὸν 5 τοῦ πίνακος (ἄνωτ., σ. 14) ἔχομεν τὰ χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης.

Φοινικικὴ ἐπιγραφή ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως Chechang I (ἢ Shisak I, c. 947-925 π. Χ.)³ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Abi-baal τῆς Βύβλου καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 10^{ου} π. Χ. αἰῶνος⁴. Ἡ στήλη ὑπ' ἀριθμὸν 6 τοῦ πίνακος (ἄνωτ., σ. 14) παρέχει τὰ χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς.

⁵ Ἐπιγραφή τοῦ βασιλέως Eli'-baal τῆς Βύβλου. Εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ ἀγάλματος τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως Osorkon I (925-889 π. Χ.)⁴ καὶ ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος περίπου. Εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 7 στήλην τοῦ πίνακος (ἄνωτ., σ. 14) παρέχομεν τὰ χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης.

⁶ Ἐπιγραφή τοῦ Shipit-baal (ἢ Shafat-baal) ἐπὶ πώρου λίθου, περιλαμβάνουσα

¹ PAUL-EMILE GUIGUES, Pointe de flèche en bronze a inscription Phénicienne, Mélanges de l' Univers. St. Joseph, 11 (1926) σ. 325-328. S. RONZEVILLE, Note sur le texte Phénicienne de la flèche publiée par M. P. E. Guigues, Mélanges, 11 (1926) σ. 329-358. R. DUSSAUD, Syria, 8 (1927) σ. 185 ὅπου φωτογραφία.

² M. DUNAND, Nouvelles inscriptions Phéniciennes archaïques, Revue Biblique, 39 (1930) σ. 321 καὶ πίν. 15. R. DUSSAUD, Syria, 11 (1930) σ. 306. LEIBOVICH, Bull. de l' inst. francais d' Archéol. orientale, 32 (1932) σ. 84.

³ R. DUSSAUD, Syria, 5 (1924) σ. 145-147 καὶ πίν. 12.

⁴ R. DUSSAUD, Dedicace d' une statue d' Osorkon I par Elibaal, roi de Byblos, Syria 6 (1925) σ. 101-107 καὶ πίν. 25.

5 γραμμὰς καὶ 19 διάφορα γράμματα. Ὁ Dupand δέχεται τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ὡς κατὰ πολὺ ἀρχαιοτέραν τῆς τοῦ Ahiram καὶ ἀρχικῶς τὴν ἔθετεν εἰς τὸν 16^{ον} ἢ καὶ 17^{ον} αἰῶνα¹. Ὅταν ὅμως ἥλλαξε γνώμην διὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ahiram, τὴν κατεβίβασεν εἰς τὸν 13^{ον} αἰῶνα². Οἱ λόγοι ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τὴν παράλογον χρονολογίαν του ταύτην δὲν εἶναι σοβαροί. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι ὁ Shipit-baal ἦτο υἱὸς τοῦ Eli-baal καὶ ἕγγονος τοῦ Yehimilk. Εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον οἱ βασιλεῖς οὗτοι νὰ τεθοῦν πρὸ τοῦ Ahiram, ὡς θέλει ὁ Dupand, ἀλλὰ εὐρίσκουν τὴν θέσιν των εἰς τοὺς μετὰ τὸν Ahiram χρόνους. Εἰς τὴν σειρὰν τῶν γνωστῶν βασιλέων τῆς Βύβλου ἔχομεν ἄρχοντα Eli-baal, τοῦ ὁποίου καὶ ἐπιγραφή, ὡς εἶδομεν, διεσώθη, καὶ ὁ ὁποῖος ἐβασίλευσε πρὸς τὸ τέλος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος. Ὁ R. P. de Vaux ὑπέδειξεν ὅτι ἡ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην χρησιμοποιουμένη κατάληξις διὰ τὰ ἀρσενικά ὀνόματα χαρακτηρίζει χρόνους μεταγενεστέρους τοῦ Ahiram καὶ ὅτι διὰ τὰ γράμματα ἐπὶ τοῦ ὄστρακου τοῦ Abda, τὰ ὁποῖα εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ τῆς ἐπιγραφῆς, εὐρίσκει παράλληλα εἰς Παλαιστινιακὰ τοῦ τέλους τοῦ 11^{ου} αἰῶνος³. Κατὰ τὸν Albright τὸ ὄστρακον Abda ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου καὶ ὁ Maisler τὸ θέτει εἰς τὸν 9^{ον} ἢ καὶ 8^{ον} αἰῶνα. Καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ὁ Albright τὴν θέτει πρὸς τὸ τέλος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, ἐν ᾧ ὁ Maisler τὴν θεωρεῖ ἔτι μεταγενεστέραν⁴. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐπὶ κλησις εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἀκριβῶς ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Yehimilk καὶ τοῦ Eli-baal, ἐπιγραφῶν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος, καὶ ὅτι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν Shipit-baal ὁ Yehimilk καὶ ὁ Eli-baal ἀναφέρονται ὡς πάππος καὶ πατὴρ τοῦ Shipit-baal⁵. Νομίζω ὅτι τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχουν θετικὰ δεδομένα ὑποδεικνύουν τὸ τέλος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος διὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Shipit-baal. Χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης παρέχομεν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 8 στήλην τοῦ (ἀνωτ., σ. 14) πίνακος.

Ἐνεπίγραφον ὄστρακον Abda⁶. Ἡ ἐγχάρακτος ἐπιγραφή του περιλαμβάνει 8 διάφορα γράμματα (ὄρα στήλην ὑπ' ἀριθμὸν 9 τοῦ ἀνωτέρω (σ. 14) πίνακος), εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν τοῦ Shipit-baal καί, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, πρέπει νὰ τεθῆ πρὸς τὸ τέλος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.

¹ Byblia Grammata, σ. 151 καὶ 160.

² Αὐτ., post-scriptum, σ. 200.

³ Αὐτ., post-scriptum, σ. 200 καὶ ὑποσ. 1.

⁴ F. W. ALBRIGHT, The Phoenician Inscriptions of the Tenth Century B. C. from Byblos, Jour. Amer. Orient. Society, 67 (1947) σ. 154-155. B. MAISLER, Leshonenu, 14 (1946) σ. 166-181, ἰδίᾳ σ. 167 (Τὸ ἄρθρον εἶναι εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν καὶ ὁ τίτλος του μεταφρασζόμενος ἔχει: «Φοινικικαὶ ἐπιγραφαὶ Βύβλου καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς Φοινικικῆς - Ἑβραϊκῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς».)

⁵ Τὴν ἐπὶ κλησιν ταύτην μεταγράφη ὁ DUNAND ὡς ἐξῆς: «Que la Dame de Byblos prolonge les jours de Shafat-baal et ses années sur Byblos», Byblia Grammata, σ. 149-150.

⁶ Byblia Grammata, σ. 152-154 καὶ πίν. 15α. Fouilles de Byblos, II, πίν. 144, ἀρ. 9608.

Ἡ ἐπιγραφὴ Gezer, χρονολογεῖται ὑπὸ τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων τῆς περὶ τὰ 900 π. Χ., μολονότι ἄλλοτε ἐθεωρεῖτο πολὺ νεωτέρα¹. Χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης παραθέτομεν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 10 στήλην τοῦ ἀνωτέρω (σ. 14) πίνακος.

Ἀρχαιοτάτη φοινικικὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Κύπρου, παραμείνασα ἄγνωστος μέχρι τοῦ 1939, ὅτε ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Α. Μ. Honeyman. Ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς ἐλλείπουν, ἀλλ' αἱ πέντε γραμμαί, τὰς ὁποίας περιλαμβάνει παρέχουν σαφῆ γνώσιν τοῦ σκοποῦ τῆς, ὃ ὁποῖος ἦτο ἡ ἀποτροπὴ τῆς συλήσεως τοῦ τάφου ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἰδρυθῆ. Τὰ γράμματα τῆς (ὄρα στήλην 11 τοῦ πίνακος ἐν σ. 14) ὁμοιάζουν πρὸς τὰ τῆς ἐπιγραφῆς Gezer καὶ ἀνάγονται εἰς τοὺς περὶ τὰ 900 π. Χ. χρόνους².

Ἐνεπίγραφα ὄστρακα τῆς Σαμαρίας. Χαρακτηριστικὰ γράμματα τῶν ὄστράκων τούτων, χρονολογουμένων περὶ τὸ 865 π. Χ., δίδομεν εἰς τὴν στήλην 12 τοῦ ἀνωτέρω (σ. 14) πίνακος³.

Ἡ γνωστὴ ἐβραϊκὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ Μωαβιτίου λεγομένου λίθου τοῦ βασιλέως Mesha τοῦ Moab, τίθεται νῦν ἀσφαλέςτερον εἰς τοὺς περὶ τὰ 850 π. Χ. χρόνους⁴. Χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς παραθέτομεν εἰς τὴν στήλην 13 τοῦ ἀνωτ. (σ. 14) πίνακος.

Ἐπιγραφὴ τοῦ Senjirli, εἰς τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιήθη τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον καὶ ἡ ὁποία ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Kalamu. Ὁ πατὴρ τοῦ βασιλέως τούτου ἤρξεν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Shalmaneser III, 853-845 π. Χ. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη δύναται νὰ τεθῆ εἰς τοὺς περὶ τὸ 825 π. Χ. χρόνους⁵. Διὰ χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς, ὄρα τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 14 στήλην τοῦ πίνακος (ἀνωτ., σ. 14).

Ἀραμαϊκὴ ἐπιγραφὴ ἐκ Senjirli καὶ ἐπὶ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ Hadad, τῶν ἀρχῶν

¹ R. DUSSAUD, Syria 6 (1925) σ. 328. P. DHORME, Revue biblique 30 (1932) σ. 63 καὶ Langues et écritures sémitiques, (1930) σ. 24.

² Irak VI (1939) σ. 106-108. W. F. ALBRIGHT, Bull Amer. Sch. of Orient. Research, 83 (1941) σ. 15-17 καὶ εἰκ. 1. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι σχεδὸν σύγχρονος πρὸς τὰς ἐκ Νόρας καὶ Bosa τῆς Σαρδηνίας. Διὰ τοῦτο παραθέτομεν εἰς τὸν ἀνωτέρω (σ. 14) πίνακα μόνον τὰ γράμματα τῆς ἐκ Κύπρου ἐπιγραφῆς ὡς τὰ ὀλιγώτερον γνωστά. Διὰ βιβλιογραφίαν σχετικὴν πρὸς τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Σαρδηνίας ὄρα ἀνωτ. σελ. 5, ὑποσ. 2.

³ G. A. REISNER, - C. S. FISHER - D. G. LYON, Harvard Excavations at Samaria 1908-1910, 1, σ. 239 ἐξ.

⁴ M. LIDZBARSKI, Handbuch der nordsemit. Epig., I, σ. 103-104, 416-417· II, πίν. I. G. A. COOK, A Text-book of North Semitic Inscript., σ. 1-14. II. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Προϊστορικὴ ἀρχαιολογία, σ. 841.

⁵ M. LIDZBARSKI, Ephemeris für Semitische Epigraphik, 3 (1909-1915) σ. 218-238 «Eine Phoenizische Inschrift auf Zencirli» Ausgrabungen in Sendschirli, Auftrage des Orient-Comites zu Berlin IV, σ. 374-377. F. VON LUSCHAN, Ausgrabungen in Sendschirli, IV, σ. 375.

τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος¹. Εἰς τὴν στήλην 15 τοῦ πίνακος (ἀνωτ., σ. 14) παρέχομεν χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης.

² Ἀραμαϊκὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ στήλης τοῦ βασιλέως Panammu τοῦ Senjirli ἢ ὁποία τίθεται περὶ τὸ 730 π.Χ.³ (στήλη 16 τοῦ ἀνωτ. ἐν σ. 14 πίνακος).

³ Ἀραμαϊκὴ ἐπιγραφὴ τοῦ βασιλέως Barrekoub τοῦ Senjirli, χρονολογουμένη περὶ τὸ 730 π.Χ.⁴. Γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης παρέχονται εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 17 στήλην τοῦ ἀνωτέρω (σ. 14) πίνακος.

Τέλος, ἔχομεν τὴν φοινικικὴν, ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν ἐπὶ χαλκῆς φιάλης ἐκ Λεμησσοῦ τῆς Κύπρου. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἀπὸ πολλοῦ γνωστὴ καὶ νῦν τίθεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Hiram τοῦ συγχρόνου τοῦ Tiglath - Pileser, ἥτοι περὶ τὸ 730 π.Χ.⁴. Χαρακτηριστικὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς παραθέτομεν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 18 στήλην τοῦ ἀνωτέρω (σ. 14) πίνακος.

Ἡ ἀνασκόπησις τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν σημιτικῶν ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον τυχὸν ἀναγραφῆ πρὸ τῶν χρόνων τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσαγωγῆς τούτου, προάγει εἰς τὰς ἀκολουθούσας σκέψεις καὶ συμπεράσματα. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Ahiram εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη πασῶν τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν σημιτικῶν ἐπιγραφῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποιήθη τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον. Ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης στηρίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ χρονολόγησις τῶν μέχρι τῶν ὀστράκων τῆς Σαμαρίας καὶ τοῦ Μωαβιτίου λίθου ἐπιγραφῶν. Ἡ σπουδαιότης της εἶναι καταφανής. Ἀρχικῶς ἡ ἐπιγραφὴ Ahiram ἐτίθετο εἰς τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος. Σοβαρὰ στοιχεῖα, τελευταίως δι' ἀνασκαφῶν βεβαιωθέντα, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη πρέπει νὰ τεθῆ περὶ τὸ 1000 π.Χ. Παραδείγματα φοινικικοῦ ἀλφαβήτου προγενεστέρων χρόνων δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε, εἶναι δ' ἀμφίβολον ὅτι τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον ἦτο ἐν εὐρείᾳ χρήσει εἰς τὴν σημιτικὴν περιοχὴν κατὰ τὸν 13ον καὶ τὸν 12ον αἰῶνα, ὅποτε διάφοροι ἀλφαβητικαὶ γραφαὶ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Ugarit. Κατὰ συνέπειαν εἰσαγωγῆς φοινικικοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος φαίνεται ἀμφίβολος, ἐὰν μὴ ἀδύνατος.

Εἶναι προφανές, ὅτι ὅλα τὰ γράμματα τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς μίαν καὶ μόνην δεδομένην χρονολογίαν καὶ οὐχὶ κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ καθ' ὁμάδας, ἀποτελουμένας ἐκάστοτε ἀπὸ ὀλίγα γράμματα. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν σειρὰν τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου, ἀπὸ τὴν ἀριθμητικὴν ἀξίαν

¹ F. VON LUSCHAN, ἔνθ' ἀν., I, πίν. 7. Ausgrabungen-Orient-Comites, I, σ. 49-52 πίν. 7.

² Ausgrabungen - Orient Comites I, πίν. 8 καὶ σ. 55-84.

³ Αὐτ. IV, σ. 377-80 καὶ εἰκ. 275-276. LIDZBARSKI, Handbuch, πίν. 24, 1.

⁴ ED. MEYER, Geschichte des Altertums, ἔκδ. 2, τ. 2, μέρος 2, σ. 126. M. LIDZBARSKI, Handbuch I, σ. 118 καὶ 176: II πίν. 2, 1. Ἄλλοτε, ὡς γνωστόν, ἡ ἐπιγραφὴ ἐτίθετο εἰς τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως HIRAM I, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 969 μέχρι τοῦ 936 π.Χ. Ὅρα καὶ ΚΑΒΒΑΔΙΑΝ, ἔνθ' ἀν., σ. 840-841.

τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸ δίγαμμα καὶ τὸ κόππα πρὸ παντός, ἀπὸ τὴν ἐν τῷ ἀλφαβήτῳ θέσιν τῶν γραμμάτων, ἢ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν θέσιν τῶν εἰς τὸ σημιτικὸν φοινικικὸν ἀλφάβητον ὡς αὕτη ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐβραϊκῶν Ψαλμῶν κλπ. συντεταγμένων κατ' ἀκροστοιχίδας. Ἡ εἰσαγωγή δ' αὕτη θὰ ἐγένετο εἰς τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους συμπίπτουν αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων τῶν δύο ἀλφαβήτων, τοῦ φοινικικοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἡ συγκριτικὴ μελέτη τῶν γραμμάτων τῶν σημιτικῶν ἐπιγραφῶν, ὡς ταῦτα παρέχονται εἰς τὸν πίνακα (ἄνωτ., σ. 14), ἀποδεικνύει ὅτι ὁρισμένα γράμματα παρουσιάζουν χρονολογικῶς ἐξελισσομένην μορφολογικὴν ἀκολουθίαν καὶ σειράν. Τὰ σπουδαιότερα τούτων εἶναι τὸ Aleph, Daleth, He, Zayin, Cheth, Kaph, Mem καὶ Nun. Ἐπὶ τῶν γραμμάτων τούτων πρέπει νὰ στηριζώμεν τὰ συμπεράσματά μας διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἄλλα γράμματα, ὡς τὸ Samekh καὶ τὸ Qoph, ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ ὀλίγα μόνον δείγματα· ἄλλα ὡς τὸ Ayin καὶ τὸ Shin, μένουν σχεδὸν στάσιμα καὶ ἡ μορφή των ἢ δὲν ἐξελίσσειται ἢ μεταβάλλεται μόνον ὀλίγον· τέλος ἄλλα γράμματα, ὡς τὸ Beth, ἐπανέρχονται εἰς ἀρχαιότεραν μορφήν ἐκ περιτροπῆς καὶ κατὰ περιόδους. Εἶναι ἀδύνατον νὰ στηριζώμεν συμπεράσματα ἐπὶ τῶν γραμμάτων τῆς δευτέρας ομάδος.

Ἐπὶ τοῦ Aleph τοῦ Kaph καὶ τοῦ Mem βασιζόμενος ὁ Carpenter ἐδέχθη ὅτι τὰ ἀρχαιότερα ἑλληνικὰ γράμματα πλησιάζουν περισσότερον πρὸς τὰ σημιτικά, τὰ ἐν χρήσει ἀπὸ τοῦ 825 π.Χ. μέχρι τοῦ 725 καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὰ γράμματα τῆς χαλκῆς φιάλης τῆς Κύπρου, καὶ ἔθεσε τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ὀγδόου π.Χ. αἰῶνος¹. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Aleph καὶ τὸ Mem, ἡ μελέτη τῶν στηλῶν μας θὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ μορφαὶ τῶν γραμμάτων αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Μωαβιτίου λίθου πλησιάζουν ἐξ ἴσου τὰ ἀντίστοιχα ἑλληνικὰ γράμματα. Τὸ ἑλληνικὸν K εὐρίσκει παράλληλα ἐξ ἴσου πιθανὰ πρὸς τὰ Kaph τῶν ἐπιγραφῶν Senjirli. Τὸ ἑλληνικὸν γράμμα E εἶναι πλησιέστερον πρὸς τὸ He τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Yehimilk ἢ πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς φιάλης τῆς Κύπρου καὶ τῶν σημιτικῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τοῦ Μωαβιτίου λίθου καὶ ἐντεῦθεν. Τὸ ἑλληνικὸν γράμμα Z εὐρίσκει ἐπίσης παράλληλα ἀσφαλέστερα εἰς τὰς ἀρχαιότερας ἐπιγραφὰς τῆς Βύβλου καὶ τὸ ἑλληνικὸν H εἰς τὸ Cheth τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Yehimilk καὶ τῆς χαλκῆς αἰχμῆς Rouéesseh. Αἱ κατακόρυφοι κεραιαὶ τοῦ Cheth τῶν σημιτικῶν ἐπιγραφῶν, ἀπὸ τοῦ Μωαβιτίου τοῦλάχιστον λίθου καὶ ἐντεῦθεν, ἐπεκτείνονται καὶ πέραν τῶν ὀριζοντίων, μερικὰ δὲ δείγματα τοῦ Cheth εἰς τὴν φιάλην τῆς Κύπρου ἔχουσι περισσοτέρας τῶν τριῶν ὀριζοντίας κεραιάς. Τὸ ἑλληνικὸν B, μολονότι διαφέρει τοῦ σημιτικοῦ ἀντιστίχου γράμματος ὄλων τῶν ἐπιγραφῶν, ἐν τούτοις ὅμως πλησιάζει περισσότερον πρὸς τὸ Beth τῶν ἀρχαιότερων ἐπιγραφῶν τῆς Βύβλου. Πρὸς τούτοις τὸ Daleth, τὸ He καὶ τὸ Cheth παρέχουν πολυτίμους πληροφορίας. Μία τῶν πλαγίων κεραιῶν τοῦ Daleth, ἀπὸ τῶν ὀστρούκων τῆς Σαμαρίας καὶ

¹ The Greek Alphabet Again, AJA, 42 (1938) σ. 65.

έντεϋθεν, προεκτείνεται πρὸς τὰ κάτω καὶ σχηματίζει μικρὰν προεξοχὴν ἢ οὐρὰν πέραν τῆς ὀριζοντίας κεραίας. Ἡ προέκτασις αὕτη ἐνισχύεται τόσον εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Panammu καὶ τοῦ Barrekoub, ὥστε τὸ γράμμα καὶ τὸ σχῆμα διαφέρει πλήρως τοῦ ἀρχαιότερου Daleth καὶ πλησιάζει πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ Resh. Τὴν προεξοχὴν ταύτην τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὰ περισσότερα δείγματα τοῦ Daleth τῆς φιάλης τῆς Κύπρου, τὰ ὁποῖα σημειωτέον κεῖνται ἐπὶ τῆς πλευρᾶς των, δὲν τὴν ἔχομεν ὅμως εἰς τὰ Δ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα θὰ ἐγένετο προτοῦ ἀρχίσει ἡ ἐξέλιξις αὕτη τοῦ Daleth. Πρέπει νῦν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἐπὶ τῶν ὄστράκων τῆς Σαμαρίας ἔχομεν 25 δείγματα τοῦ Daleth. Ἐκ τούτων τὰ 14 παραδείγματα φέρουν τὴν ἐπιμήκυνσιν τῆς κεραίας ἢ οὐρὰν, ἐν ᾧ τὰ 11 στεροῦνται οὐρᾶς. Τοῦτο ἴσως ὑποδεικνύει ὅτι τὰ ὄστρακα ἐχαράχθησαν κατὰ τὴν μεταβατικὴν περίοδον τῆς μορφῆς τοῦ Daleth. Εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα ἀγόμεθα καὶ ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν κατακορύφων κεραίων τοῦ He καὶ τοῦ Cheth.

Τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος X τοῦ δυτικοῦ ἀλφαβήτου ψ, παρέχει καὶ ἄλλας ἐνδιαφερούσας ἐνδείξεις. Κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ γράμμα τοῦτο ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ἀρχαιότερων ἐπιγραφῶν τῆς Βύβλου ἀπαντώμενον Kaph (παρένθετος πίναξ ψ στῆλατ 2-8). Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ γράμμα ψ τοῦ δυτικοῦ ἀλφαβήτου ἐξειλίχθη ἐξ ἀρχαιοτάτης μορφῆς τοῦ Kaph, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξειλίχθη καὶ τὸ γράμμα K, φαίνεται ὡς ὀρθῶς ἔχουσα¹. Ἡ καταγωγὴ τῶν δύο τούτων γραμμάτων ἐκ τοῦ αὐτοῦ προτύπου ὑποδεικνύει ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐγένετο κατὰ τὸ διάστημα μεταβατικῆς περιόδου ἀπὸ τῆς ἀρχαιότερας μορφῆς τοῦ Kaph, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἀκόμη εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Abi-baal καὶ τοῦ Eli-baal τῆς Βύβλου, πρὸς τὴν νεωτέραν, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Mesha ἐπὶ τοῦ Μωαβιτίου λίθου καὶ εἰς τὰ ὄστρακα ἐκ Σαμαρίας.

Κατὰ ταῦτα τὰ γράμματα Aleph, Daleth, He, Cheth, Kaph, Mem καὶ Nun, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν συνεχῆ ἐξέλιξιν, ἐπιτρέπουν τὰς ἀκολουθίους χρονολογικὰς παρατηρήσεις. Ἡ μαρτυρία τῶν γραμμάτων Aleph, Kaph καὶ Nun ἐπιτρέπει τὴν ἀποδοχὴν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφὴ Mesha. Ἡ μαρτυρία τῶν γραμμάτων Daleth, He, καὶ Cheth ὑποδεικνύει χρόνους προγενεστέρους τῆς ἐπιγραφῆς Mesha καὶ τῶν ὄστράκων τῆς Σαμαρίας. Τὸ ψ τοῦ δυτικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τὸ K ὑποδεικνύουν μεταβατικὴν τινα περίοδον ἀπὸ τῆς ἀρχαιότερας πρὸς τὴν νεωτέραν μορφὴν τοῦ Kaph. Ταύτην πρέπει νὰ θέσωμεν εἰς τοὺς χρόνους τοὺς ἐπακολουθοῦντας τὴν χάραξιν τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Abi-baal καὶ τοῦ Eli-baal καὶ εἰς χρόνους κἄπως προγενεστέρους τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Mesha. Τὰ μετὰ ἢ ἄνευ οὐρᾶς δείγματα τοῦ Daleth, τὰ συναντώμενα εἰς τὰ ὄστρακα τῆς Σαμαρίας, ἴσως ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ μεταβατικὴ περίοδος περιελάμβανε τοὺς χρόνους κατὰ

¹ M. P. NILSSON, Die Uebernahme und Entwicklung, σ. 1-30 καὶ ἰδίᾳ σ. 22-23. Ὅρα ἀντιθέτως CARPENTER, AJA, 37, (1933) σ. 21 καὶ ὑποσ. 3.

τοὺς ὁποίους τὰ ὄστρακα ἐκεῖνα ἐχαράχθησαν. Ἀσφαλῆ καὶ βέβαια συμπεράσματα ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εἶναι δυνατά, διότι ἔχομεν ὀλίγας σχετικῶς ἐπιγραφὰς ἐξηκριβωμένων χρόνων καὶ διότι πολλάκις ἡ μορφή ἑνὸς γράμματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἱκανότητος τοῦ χαράττοντος, ἐκ τῆς ποιότητος τῆς ὕλης ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφή καὶ ἐκ τοπικῶν λόγων ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς. Ἄλλ' ὡς φαίνεται ἐκ τῶν γενομένων παρατηρήσεων, αἱ μέχρι τοῦδε γνωσταὶ σημιτικαὶ ἐπιγραφαὶ ὑποδεικνύουν τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου αἰῶνος, τοὺς χρόνους τῶν ὀστράκων τῆς Σαμαρίας ἢ καὶ τοὺς ὀλίγον προγενεστέρους χρόνους, ὡς τὴν πιθανωτέραν χρονολογίαν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὴν αὐτὴν περίπου χρονολογίαν ὑποδεικνύουν καὶ αἱ μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθεῖσαι ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαί.

Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι εἰς τὴν σημιτικὴν καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν ὑπῆρχον ἀρχαιότερα ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι κατεστράφησαν ἢ καὶ δὲν εὐρέθησαν ἀκόμη· ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ ἐκεῖναι ἴσως εἶχον ὁμοίμορφα γράμματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀπεδείκνυον τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἀλφαβήτου εἰς ἀρχαιότερους χρόνους, ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κάδμου. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν μελλοντικὰς ἀνακαλύψεις καὶ τὴν πιθανότητα εὐρέσεως ἀρχαιότερων ἐπιγραφῶν εἰς τε τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν σημιτικὴν περιοχὴν. Ἡ μελέτη ὅμως τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀλφαβήτου ἀποκλείει τὴν πιθανότητα παναρχαίας του εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διότι, ἂν δεχθῶμεν εἰσαγωγὴν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κάδμου, θὰ πρέπη τότε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἐξελίχθησαν καὶ εἰς τὰς δύο περιοχὰς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας διὰ νὰ ἔχουν ὁμοίμορφα γράμματα εἰς τὸν 9ον αἰῶνα. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀδύνατον ὑπὸ τῆς διαφόρου ἐξελίξεως τῶν σχημάτων τῶν γραμμάτων τῶν δύο ἀλφαβήτων ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν. Καὶ παραμένει ἡ πιθανότης τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν 9ον ἢ τὸ πολὺ τὸν 10ον αἰῶνα. Αἱ μαρτυρίαι τὰς ὁποίας ἔχομεν διὰ τὴν ὑπαρξιν γραφῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῶν αἰῶνων ἐκείνων θὰ πρέπη ἀσφαλῶς νὰ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἑλλαδικὴν γραφήν.

Ἡ σπουδαιότερα τῶν μαρτυριῶν τούτων, τὴν ὁποίαν θὰ πρέπη νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγον, εἶναι ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἀνασκαφὴν τοῦ λεγομένου τάφου τῆς Ἀλκμῆνης παρὰ τὴν Ἀλίαρον. Κατὰ τὸν Πλούταρχον² ἐντὸς τοῦ τάφου ἐκεῖνον εὐρέθησαν μεταξὺ ἄλλων καὶ «*πίναξ χαλκοῦς ἔχων γράμματα πολλὰ θαυμαστὰ καὶ παμπάλαια γνῶναι γὰρ ἐξ αὐτῶν οὐδὲν παρέιχε καίπερ ἐκφανέντα τοῦ χαλκοῦ καταπλυθέντος, ἀλλ' ἰδίως τις ὁ τύπος καὶ βαρβαρικὸς τῶν χαρακτήρων ἐμφορέστατος Αἰγυπτίους*». Δι' ὃ καὶ ἀντίγραφον ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Ἀγησιλάου πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου μὲ τὴν παράκλησιν «*δεῖξαι τοῖς ἱερεῦσιν, εἰ ξυνήσουσιν*». Ὁ «*προφήτης*» Χόνουφισ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνετέθη ἡ ἀνάγνωσις, «*πρὸς ἐαντὸν τρεῖς ἡμέρας ἀναλεξάμενος βιβλίων τῶν πα-*

² Ἡθικά, 577 καὶ ἐξ. (Περὶ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου 5, 7 καὶ ἐξ.).

λαιῶν παντοδαποὺς χαρακτῆρας ἀντέγραψε τῷ βασιλεῖ καὶ... ἔφρασεν, ὡς Μούσαις ἀγῶνα συντελεῖσθαι κελεύει τὰ γράμματα· τοὺς δὲ τύπους εἶναι τῆς ἐπὶ Πρωτῆ βασιλεύοντι γραμματικῆς, ἣν Ἡρακλέα τὸν Ἀμφικτύωνος ἐκμαθεῖν ὑφηγεῖσθαι μέντοι καὶ παραινεῖν τοῖς Ἑλλησι διὰ τῶν γραμμάτων τὸν θεὸν ἄγειν σχολὴν καὶ εἰρήνην, διὰ φιλοσοφίας ἀγωνιζομένους αἰεὶ, Μούσαις καὶ λόγῳ διακρονομένους περὶ τῶν δικαίων, τὰ ὄπλα καταθέτας».

Τὸ μόνον συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθῆ ἔκ τῆς ἱστορίας τοῦ Πλουτάρχου εἶναι, ὅτι εἰς τοὺς χρόνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνῆκεν ὁ τάφος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τοὺς ὑστεροελλαδικούς χρόνους, καὶ εἰς τὴν Βοιωτίαν ἔχομεν γραφὴν καὶ χρῆσιν χαλκῶν πινάκων διὰ τὴν γραφὴν ταύτην. Οὐδὲν θετικὸν συμπέρασμα δύναται νὰ συναχθῆ σχετικὸν πρὸς τὸ εἶδος τῆς γραφῆς. Συμμερίζομαι τὴν γνώμην ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ὑποθέτουν, ὅτι τὰ ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ πίνακος γράμματα δὲν ἦσαν φοινικικά. Εἶναι προφανές, ὅτι ὁ Χόνουφισ ἐπλασε τὴν παραινέσιν διὰ νὰ καλύψῃ τὴν ἀδυναμίαν του νὰ ἀναγνώσῃ τὰ παμπάλαια γράμματα¹. Τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον, ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ἀρχαιότερα στάδιά του, θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς σοφοὺς ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου, οἱ ὅποιοι κατεγίνοντο μὲ τὰ ἱερογλυφικά καὶ τοῖς τούτοις συναφῆ σημετικά. Γνωρίζομεν ἔκ τοῦ Ἡροδότου², ὅτι καὶ πρὸ τῶν χρόνων του οἱ περὶ τὴν Μέμφιδα ἱερεῖς κατεγίνοντο μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχαιότητος τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Αἱ μετὰ τῆς ὑστεροελλαδικῆς III Ἑλλάδος σχέσεις τῶν Αἰγυπτίων, ὡς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν σχεδὸν παντελῆ ἔλλειψιν ἐνεπιγράφων στοιχείων, δὲν ἦσαν τόσον στεναί, ὥστε νὰ ἐπέβαλον τὴν γνώσιν τῆς Ἑλλαδικῆς γραφῆς εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς Αἰγύπτου, γνώσιν ἢ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῆ διὰ τῶν αἰώνων. Ἡ τριήμερος μελέτη ἐπιγραφῆς, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐγένετο χρῆσις τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου, ὑπὸ ἱερέως προτιμηθέντος διὰ τὴν σοφίαν του φαίνεται ἀπίθανος. Καὶ ἡ παραινέσις «ὡς Μούσαις ἀγῶνα συντελεῖσθαι» κλπ. ἐπὶ πίνακος τεθέντος εἰς τάφον φαίνεται ἕξ ἴσου ἀπίθανος, ὡς καὶ ἡ γνώσις τῆς γραμματικῆς, τὴν ὁποῖαν ἐσπούδασεν ὁ Ἡρακλῆς. Ἐὰν εἶναι δυνατὸν εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Πλουτάρχου νὰ διῶμεν τὸ εἶδος τῆς γραφῆς τοῦ χαλκοῦ πίνακος τῆς Ἀλιάρτου, θὰ πρέπη νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ ἐπ' αὐτοῦ γράμματα ἦσαν ἑλλαδικά. Πάντως θετικὸν συμπέρασμα ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς γραφῆς τοῦ πίνακος εἶναι ἀδύνατον.

Συνοψίζοντες τὰ ἐκτεθέντα, δυνάμεθα μετὰ μεγίστης πιθανότητος νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Κάδμου εἰσαχθέντα εἰς τὰς Θήβας γράμματα δὲν ἦσαν φοινικικά. Ποῖα λοιπὸν γράμματα εἰσήγαγεν ὁ Κάδμος εἰς τὰς Θήβας;

Εἶναι νῦν καιρὸς νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἑλλαδικῆς γραμμικῆς γρα-

¹ Ὅρα καὶ SIR ARTHUR EVANS, Scripta Minoa I, σ. 107 καὶ σ. 109, διὰ τὸ λεγόμενον χρονικὸν τοῦ Δίκτυος.

² Ἡροδ. II, 2.

φῆς Β τίθεται περὶ τὰ 1450 π.Χ.¹. Ἄλλὰ καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Κάδμου καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ παράδοσιν εἰσαγωγή τῆς γραφῆς δύναται νὰ τεθῆ, ὡς εἶδομεν, περὶ τὰ 1450 - 1400 π.Χ. Ἡ χρονολογικὴ αὕτη συγκυρία εἶναι ἀξιοσημείωτος, καὶ ἀφ' οὗ εἰσαγωγή τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποδεικνύεται ἀδύνατος, ἡ μόνη ἐναπομένουσα ὑπόθεσις εἶναι, ὅτι ὁ Κάδμος εἰσήγαγεν εἰς τὰς Θήβας τὴν ἑλλαδικὴν γραφήν. Καὶ ὅμως ἡ γνωστὴ παράδοσις ἀποκαλεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ Κάδμου εἰσαχθέντα γράμματα φοινίκεια. Πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν γραμμάτων παράδοσις δὲν εἶναι καὶ τόσον σαφής, παρὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λεγόμενα. Βεβαίως τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας εἶναι σαφῆ καὶ ὠρισμένα, καὶ ταῦτα, υἱοθετηθέντα ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, ἐπεσκίασαν τὰς ἄλλας γνώμας τῶν ἀρχαίων. Δὲν ἀποτελοῦσι ὅμως τὴν μόνην καὶ ἀρχαιότεραν μαρτυρίαν τῆς ἀρχαιότητος.

Πρὸ ἐτῶν ὁ Gomme ὑπέδειξεν ὅτι οἱ γεωγράφοι, οἱ πραγματευθέντες τὴν Βοιωτίαν, δὲν ἀποδέχονται τὴν παράδοσιν τῆς φοινικικῆς καταγωγῆς τῶν Καδμείων². Ἡ ἐξέτασις τῶν πηγῶν τὸν ἠνάγκασε νὰ συμπεράνῃ, εἰς μεταγενεστέραν μελέτην, ὅτι τὸ πρῶτον εἰς τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἀναφαίνεται ἡ θεωρία τῶν φοινικικῶν σχέσεων τοῦ Κάδμου. «I would like to emphasize the fact», συμπεραίνει, «that it is not till the fifth century that we hear of the Phoenician theory, or of the connection between Cadmus and Europa—the two cardinal points of the later story:—and suggest that the silence of Pindar and Aeschylus, and perhaps of Sophocles, the insistence of Herodotus and Euripides, and the curious variants of Pherecydes, may be significant, and mean that the theory had not long been formulated, nor as yet universally accepted»³. Ἡ μελέτη τῶν πηγῶν ἀποδεικνύει τὴν ὀρθότητα τοῦ συμπεράσματος τούτου.

Ἐκτὸς τῶν γνωμῶν τῶν λογογράφων ἔχομεν καὶ ἑτέραν πολύτιμον μαρτυρίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀλφαβήτου, διασωθεῖσαν εἰς τὸ περὶ στοιχείων κεφάλαιον τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Bekker⁴. Τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τοῦ ἀλφαβήτου φαίνεται ὅτι ἀπησχόλησε τοὺς ἀρχαίους ἐπ' ἀρκετὸν καὶ ἐκ τῆς περικοπῆς τῶν Ἀνεκδότων μανθάνομεν ὅτι μέχρι καὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡροδότου ὑπῆρχον πολλαὶ γνώμαι κατὰ πολὺ διάφοροι τῆς γνώμης τοῦ ἱστορικοῦ. «Περὶ τῆς τῶν γραμμάτων εὐρέσεως», ἀναφέρει ἡ περικοπή, «διαφόρως οἱ ἱστορικοὶ ἰστόρησαν· οἱ μὲν γὰρ Προμηθεά λεγούσι τούτων εὐρετήν, ἄλλοι δὲ Φοίνικα τὸν τοῦ Ἀχιλλέως παιδαγωγόν, ἄλλοι δὲ ἐξ οὐρανοῦ ἐρροῖσθαι τοῖς ἀνθρώποις

¹ Ὅρα VENTRIS — CHADWICK, Documents in Mycenaean Greek, σ. 28.

² A. W. GOMME, The Topography of Boeotia, BSA (1911-1922), σ. 189 ἐξ.

³ GOMME, The Legend of Cadmus and the Logographi - I, JHS 33 (1913) σ. 53-72 καὶ ἰδίᾳ σ. 72.

⁴ I. BEKKER, Anecdota, σ. 781-786. Ἡ μαρτυρία αὕτη εἶναι τόσον διαφωτιστικὴ, ὥστε παρέχομεν τὰ σπουδαιότερα μέρη της.

πρὸς ὠφέλειαν... ἄλλοι τε καὶ Ἔφορος ἐν δευτέρῳ Κάδμον φασί. Τῆς δὲ Φοινίκων εὐρέσεως πρὸς ἡμᾶς διόσκορον γεγενῆσθαι, ὡς καὶ Ἡρόδοτος ἐν ταῖς ἱστορίαις καὶ Ἀριστοτέλης λέγει φασί γὰρ ὅτι Φοίνικες μὲν εὗρον τὰ στοιχεῖα, Κάδμος δὲ ἤγαγεν αὐτὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πυθόδωρος δὲ ὡς ἐν τῷ περὶ στοιχείων καὶ Φίλλης ὁ Δῆλιος ἐν τῷ περὶ χορῶν πρὸ Κάδμου Δαναὸν μετακομίσει αὐτὰ φασιν ἐπιμαρτυροῦσι τούτοις (δηλ. Πυθόδωρος καὶ Φίλλει) καὶ οἱ Μιλησιακοὶ συγγραφεῖς Ἀναξίμανδρος καὶ Διονύσιος καὶ Ἐκαταῖος, οὓς καὶ Ἀπολλόδωρος ἐν νεῶν καταλόγῳ παρατίθεται. Ἔνιοι δὲ Μουσαῖον εὐρετὴν λέγουσι τὸν Μητίωνος καὶ Στερόπης, κατ' Ὀρφέα γενόμενον. Ἀντικλείδης δὲ ὁ Ἀθηναῖος Αἰγυπτίοις τὴν εὐρεσιν ἀνατίθησι. Δοσιάδης δὲ ἐν Κρήτῃ φησὶν εὐρεθῆναι αὐτά. Αἰσχύλος δὲ Προμηθεῖα φησὶν εὐρηκῆναι ἐν τῷ ὁμωνύμῳ δράματι. Στήσιχορος δὲ ἐν δευτέρῳ Ὀρεστείας τὸν Παλαμῆδην φησὶν εὐρηκῆναι, Μνασέας δὲ Ἐρμῆν, ἄλλοι δὲ ἄλλον. Πυθαγὸν δὲ κατὰ τόπον εὐρετὰς γεγενῆσθαι». Πρὸς τούτοις τὸ ἐπίθετον Φοινίκεια φαίνεται ὅτι ἀπησχόλησε τοὺς ἀρχαίους ἐρευνητὰς καὶ ἡ παρὰ τῷ Bekker ἱστορία τοῦ ἀλφαβήτου περιέχει ἐνδιαφερούσας ἐπεξηγήσεις. «Τινὲς δὲ Φοινίκεια ἐκάλεσαν τὰ γράμματα», ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν σελίδα 781, «παρὰ τὸ τῆς φωνῆς εἰκόνα εἶναι τὰ γράμματα» Καὶ ὁ σχολιαστὴς προσθέτει: «Φοινίκεια τὰ γράμματα ἐλέγοντο, ὡς φησιν Ἔφορος ὁ Κυμαῖος καὶ Ἡρόδοτος, ἐπεὶ Φοίνικες εὗρον αὐτά, Εὐφρόνιος δὲ, ὅτι μίλτω τὸ πρότερον ἐγράφετο, ἢ ἔστι χρῶμά τι φοινίκεον. Ἐτεωνεὺς καὶ Μένανδρος, ἐπειδὴ ἐν πετάλοις φοινικικοῖς ἐγράφοντο ἢ ὅπερ κρεῖττόν ἐστιν εἰπεῖν, ὅτι φοινίσσεται ὑπ' αὐτῶν ὁ νοῦς ἦτοι λαμπρύνεται». Καὶ περαιτέρω σημειώνει, ἢ ὡς φωνικεῖα τινα ὄντα ἦτοι φωνῆς ἐγγραμμάτων δυνάμεις καὶ εἰκόνας, τοῦ ὧ μεταβληθέντος εἰς τὴν οἰ δίφθογγον κατὰ τὴν Βοιωτῶν διάλεκτον... ἢ ὅτι ἐν πυρῶδε κηρῶ ἐτυποῦντο». Εἰς τὴν σελίδα 774 ἐπίσης εὐρίσκομεν, ὅτι «τινὲς... φασὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν στοιχείων τοὺς παρ' ἡμῖν ὑπὸ Ἐρμού ἐν φοίνικος φύλλῳ γεγραμμένους καταπεμφθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, διὸ καὶ φοινικικὰ λέγεται τὰ γράμματα».

Ἐὰν εἰς τὰς γνώμας καὶ ἐξηγήσεις αὐτὰς τῶν ἀρχαίων προσθέσωμεν καὶ τὴν πληροφορίαν τοῦ Διοδώρου, κατὰ τὴν ὁποίαν «φασὶ (δηλ. οἱ Κρήτες) τοὺς φοίνικας οὐκ ἐξ ἀρχῆς εὐρεῖν ἀλλὰ τοὺς τύπους τῶν γραμμάτων μεταθεῖναι μόνον»¹ θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ παράδοσις διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς γραφῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ τὴν ἀρχὴν τῆς οὔτε σαφῆς ἦτο οὔτε ὁμόφωνος, ἀλλ' ὅτι πράγματι χαώδης ἀντίληψις ἀρχικῶς ἐπεκράτει διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο. Φαίνεται ὅτι βαθμηδὸν ἐδημιουργήθη καὶ ἐπεκράτησεν ἡ περὶ Φοινίκων θεωρία καὶ ὅτι ἡ θεωρία αὕτη ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. Πῶς ὅμως ἡ θεωρία αὕτη εἶχε τὴν ἀρχὴν τῆς; Νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ υποδείξωμεν τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο.

Τὰ ὑπὸ τοῦ Κάδμου εἰσαχθέντα γράμματα ἀποκαλοῦνται φοινίκεια. Ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ ἀπεδείχθη ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἐξῆγον χρῶμα ἀπὸ τὰ κογχύλια κατὰ τοὺς ὑστεροελλαδικοὺς II καὶ III χρόνους², πολὺ

¹ Διόδωρος V, 74.

² Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ, Ἀνασκαφὴ Ἁγίου Κοσμᾶ, 1951, ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 1952 (1955) σ. 121-122.

δηλαδή πρὸ τῆς ἐποχῆς τῆς δράσεως τῶν Φοινίκων εἰς τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου. Μερικαὶ ἀπὸ τὰς πινακίδας τῶν ἀρμάτων τῆς Κνωσσοῦ, χρονολογούμεναι περὶ τὰ 1450-1400 π.Χ., κατὰ τὸν Ventris καὶ τὸν Chadwick παρέχουν κατάλογον ἀρμάτων χρωματισμένων. Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 270 = Sd (0402) πινακίς, π.χ., κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν τούτων μεταγραφὴν περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς:

[i] - qí - ja | a-ra-ro mo-te-me-na po ni-ki-ja o-u-ge a-ni-ja po-si
a-u-ge a-re-ta-to o-u-ge pte-no o u-ge *85-ro o-u-ge p'e-pa₂-to', καὶ ἡ προτεινομένη μετάφρασις: [one?] horse - (chariot without wheels) (fully) assembled, painted crimson; and there are no bridles attached....

Ἡ ἐνδιαφέρουσα ἡμᾶς λέξις εἶναι ἡ po-ni-ki-ja, τὴν ὁποίαν ὁ Ventris καὶ ὁ Chadwick ἐξισοῦσι πρὸς τὴν Ὀμηρικὴν φοινικίεις = φοινίκεος (crimson = ἐρυθρόν) καὶ τὴν δέχονται ὡς συνώνυμον πρὸς τὴν mi-to-we-sa = miltowessa = μίλτειος, μίλτινος, μηληλιφῆς = painted with red ochre¹.

Καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν δεχθῶμεν τὰς συλλαβικὰς ἐξισώσεις καὶ τὰς ἀναγνώσεις τοῦ Ventris - Chadwick², ἀκόμη καὶ τότε ἔχομεν τὰ Ὀμηρικὰ «χλαῖναν φοινικέεσσαν», «ἱμάντα βοδὸς φοίνικι φαεινόν»³, ἀποδεικνύοντα τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως διὰ τὴν δήλωσιν χρώματος. Καὶ ἵνα εἴμεθα βέβαιοι ὅτι πρόκειται περὶ χρώματος καὶ οὐχὶ περὶ ἀντικειμένων εἰσαχθέντων ὑπὸ τῶν Φοινίκων (πράγμα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν σοβαρῶς νὰ προταθῆ) δυνάμεθα νὰ φέρωμεν κατὰ νοῦν τὰς «νέας φοινικοπαρήους» τοῦ Ὀδυσσέως⁴. Ὅπως ἐκάλουν τὰς ναῦς φοινικοπαρήους, ἴσως δὲ καὶ τὰ χρωματισμένα ἄρματα po-ni-ki-ja, οὕτως θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποκαλέσουν φοινίκεια, γράμματα, τὰ ὁποῖα εἶχον γραφῆ δι' ἐρυθροῦ χρώματος. Κατὰ τὸν Εὐφρόνιον, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὰ γράμματα ἐγράφοντο «μίλτω ἢ ἐστι χρῶμα φοινίκεον».

Τοιαῦτα γραπτὰ γράμματα ἔχομεν ἐπὶ ὑστεροελλαδικῶν ἐτεροστόμων ἀμφορέων, πολλοὶ τῶν ὁποίων, ὡς γνωστόν, εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Ἄντ. Κεραμοπούλου εἰς τὰς Θήβας αὐτὰς⁵. Οἱ χρόνοι, εἰς τοὺς ὁποίους οἱ ἀμφορεῖς οὗτοι ἀνήκουν δὲν εἶναι τελείως καθωρισμένοι. Ὁ Ventris καὶ ὁ Chadwick τοὺς θέτουν εἰς τοὺς περὶ τὸ 1360 π.Χ. χρόνους καὶ ὁ Carratelli τοὺς θεωρεῖ ἀκόμη ἀρχαιότερους⁶. Νομίζω ὅτι ἀπέ-

¹ VENTRIS - CHADWICK, ἔνθ' ἀν., σ. 367.

² Ἡ νεωτάτη προσπάθεια ἀπορρίψεως τῶν συλλαβικῶν ἐξισώσεων καὶ τῶν προτεινομένων ἀναγνώσεων τοῦ VENTRIS - CHADWICK ἐγένετο ὑπὸ τοῦ A. J. BEATTIE, JHS 76, (1956), σ. 1 ἑξ.

³ Ὀδύσσεια, 5, 500· φ 118· ψ 201.

⁴ Αὐτ., ψ 271.

⁵ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, Πρακτικὰ 1921, σελ. 32-34 καὶ 1922-1923, σ. 28-31. ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 1930, σ. 33. SIR ARTHUR EVANS, Palace of Minos IV, σ. 740. G. P. CARRATELLI, Le iscrizioni preelleniche di Haghia Triada in Creta e della Grecia peninsulare. Monumenti Antichi 40 (1944) σ. 421-610. G. ВЮЕРСК, Pour les inscriptions en linéaire B peintes sur les vases. Eranos 52, σ. 120-124. Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ, Ἐφημερίς, 1936, σ. 65 ἑξ.

⁶ VENTRIS - CHADWICK, ἔνθ' ἀν., σ. 38. Κατὰ τοῦτο ἀκολουθοῦν τὸν ARTHUR EVANS, ὁ

δειξά, ὅτι οἱ ἐνεπίγραφοι ἐτερόστομοι ἀμοφορεῖς τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἀνήκουν, τὸ πολὺ, εἰς τὴν 13ην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα¹. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς 13ης ἑκατονταετηρίδος φαίνεται ὅτι γράμματα ἐγράφοντο διὰ χρώματος, διότι τὰ σχήματα τῶν σημείων τῆς γραμμικῆς γραφῆς φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἐσχεδιάσθησαν διὰ νὰ γράφωνται διὰ χρώματος μᾶλλον ἢ διὰ νὰ χαράσσωνται καὶ κατὰ τὸν Sir Arthur Evans, αἱ ἐπὶ τῶν κυπέλλων τῆς Κνωσοῦ γραφαὶ ἐπιγραφαὶ εἶναι αἱ ἀρχαιότεραι ἐπιγραφαὶ εἰς γραμμικὴν γραφὴν Α². Πρὸς τούτοις ὁ Πλίνιος ἀναφέρει τὴν παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀρχικῶς ἔγραφον τὰ σημεῖα τῶν ἐπὶ φύλλων φοίνικος³. Ὡστε δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Κάδμος εἰσήγαγε τὰ διὰ χρώματος γραφόμενα ἑλλαδικὰ γράμματα καὶ ὅτι ταῦτα ἐκλήθησαν φοινίκεια, διότι ἦσαν γραπτὰ⁴.

Φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποῖαν τὰ εἰσαχθέντα γράμματα ἐλέγοντο καὶ «Πελασγικά». Τὴν παράδοσιν ταύτην ὁ Διόδωρος προσπαθεῖ νὰ ταυτίσῃ πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐκ Φοινίκης εἰσαγωγῆς τῆς γραφῆς λέγων «κοινῇ μὲν οὖν τὰ γράμματα Φοινίκεια κληθῆναι διὰ τὸ παρὰ τοὺς Ἑλληνας ἐκ Φοινίκων μετενεχθῆναι, ἰδίᾳ δὲ τῶν πελασγῶν πρώτων χρησαμένων τοῖς μετατεθειτοῖς χαρακτῆρσι Πελασγικά προσγορευθῆναι»⁵. Εἰς τὴν περὶ στοιχείων διδασκαλίαν τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Bekker ἐπίσης εὐρίσκομεν τὴν ἀκόλουθον μαρτυρίαν σχετικῶς πρὸς τὴν συμβολὴν τῶν Πελασγῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀλφαβήτου· «μετὰ δὲ τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμόν οὐδεὶς τῶν παραλειφθέντων Ἑλλήνων ἐφύλαξε τὴν μνήμην (δηλ. τῶν γραμμάτων) πλὴν τῶν Πελασγῶν τῶν ἀφ' Ἑλλάδος εἰς βαρβάρους πλανηθέντων... παρ' ὧν μαθόντες πρῶτοι Φοίνικες εἰς Ἑλληνας ἤγαγον»⁶. Εἰς τὰς μαρτυρίας ταύτας προφανῶς ἔχομεν ἀπήχησιν παραδόσεως περὶ γραφῆς προγενεστέρας τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαβήτου.

Ποίους οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν Πελασγούς, δὲν ἔχει τελείως ἔξακριβωθῆ. Ἀλλὰ πιστεύω ὅτι ὁ Myres εἶχε δίκαιον, ὅταν ἐδίδαξεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος τῶν ἱστορικῶν χρόνων διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκάλουν τοὺς παναρχαίους κατοίκους, οἱ ὅποιοι

ὁποῖος τοὺς θέτει εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος. Palace of Minos IV, σ. 755. CARRATELLI, ἔνθ' ἀν., σ. 116.

¹ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, 1936, σ. 64.

² Palace of Minos I, σ. 612. VENTRIS-CHADWICK, ἔνθ' ἀν., σ. 109.

³ Ν. Η. XIII, 69: «in palmarum foliis primo scriptitatum». Ὅρα καὶ Σουίδα «Λυδοὶ καὶ Ἴωνες τὰ γράμματα ἀπὸ τοῦ Φοίνικος τοῦ Ἀγήνορος εὐρόντος ἔλαβον. Τούτοις δὲ ἀντιλέγουσι Κρήτες ὡς εὐρεθῆναι ἀπὸ τοῦ γράφειν ἐν φοινίκων πετάλοις». Διόδωρος V, 74: «φασὶ (δηλ. οἱ Κρήτες) τοὺς Φοίνικας οὐκ ἐξ ἀρχῆς εὐρεῖν ἀλλὰ τοὺς τύπους τῶν γραμμάτων μεταθεῖναι μόνον».

⁴ Πρὸ ἐτῶν, ὡς γνωστόν, ὁ FICK (Vorgriechische Ortsnamen, σ. 81, 84, 128) ἐτόνισεν ὅτι ἀκόμη καὶ τὸ ὄνομα Φοίνικες ἀρχικῶς ἐδήλου ἀνθρώπους ἠλιοκαεῖς καὶ ἐρυθρωπούς, τὴν ἐξήγησίν του δὲ ταύτην ἐδέχθησαν πολλοί.

⁵ Διόδωρος III, 67.

⁶ Anecdota, σ. 785.

ἔζησαν εἰς τὴν χώραν των εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους¹. Ὁ Τσουντας ἐδέχθη ὅτι καὶ οἱ νεολιθικοὶ ἀκόμη κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἐθεωροῦντο ὡς Πελασγοὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων καὶ τὴν γνώμην ταύτην ἀπεδέχθη καὶ ὁ Wace². Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου, ὁ ὁποῖος κατηγορηματικῶς δηλοῖ, ὅτι «*Ἀθηναῖοι... ἐπὶ μὲν Πελασγῶν ἐχόντων τὴν νῦν Ἑλλάδα καλεομένην ἦσαν Πελασγοί, ὀνομαζόμενοι Κραναοί, ἐπὶ δὲ Κέκροπος βασιλέως ἐκλήθησαν Κεκροπίδαι*»³. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὅπως ἐκάλεσαν τοὺς παναρχαίους προϊστορικοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος Πελασγοὺς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκάλεσαν Πελασγικὴν τὴν γραφὴν τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Ἡ μαρτυρία ἢ διασωθεῖσα εἰς τὰ *Ἀνέκδοτα* ἀσφαλῶς ὑποδεικνύει τὴν προϊστορικὴν γραφὴν.

Ἡ σύγχυσις τῆς παραδόσεως τῆς ὑπάρξεως ἀρχαιοτέρας γραφῆς, τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα ἀρχικῶς ἐγράφοντο διὰ χρώματος καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλοῦντο φοινίκεια, ἦτοι γραπτὰ, καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλφαβήτου τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐκ τῆς σημιτικῆς περιοχῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ὠρμήθησαν οἱ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κληθέντες Φοίνικες, ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὰς διαφόρους ἐπεξηγηματικὰς προσπαθείας, τὰς ὁποίας ἀπηχεῖ ἡ περικοπὴ τοῦ Bekker. Τὴν σύγχυσιν ταύτην προφανῶς προσεπάθησε νὰ θεραπεύσῃ ὁ Ἡρόδοτος καὶ οἱ ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ λογογράφοι, οἱ ὁποῖοι ἔχοντες ὑπ' ὄψει των τὰς διαφόρους ἐπεξηγήσεις, κατέληξαν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐκ τῆς Φοινίκης εἰσαγωγῆς τῆς γραφῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ θεωρία των εἶναι αἰτιολογικὴ. Ἡ παράδοσις τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλφαβήτου τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Φοινίκης ἦτο σαφὴς καὶ πανθομολογουμένη. Παλαιότεραι παραδόσεις ἔφερον τὰ ἀρχαιότερα καὶ πρῶτα γράμματα ὡς «φοινίκεια», ἦτοι γραπτὰ, καὶ τὸν Κάδμον ὡς τῶν φορέα τῶν «φοινικείων» τούτων γραμμάτων. Ὁ Ἡρόδοτος καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ λογογράφοι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γνωρίζουν τὴν ἐλλαδικὴν γραφὴν, ἐταύτισαν τὰς παραδόσεις καὶ συνεπέραν, ὅτι τὰ «φοινίκεια» γράμματα τῆς παλαιότερας παραδόσεως ἦσαν τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ ἐκ τῆς σημιτικῆς περιοχῆς εἰσαχθέντα εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Λησμονῶν ἢ παραβλέπων τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τοῦ ἐπιθέτου φοινίκεια=γραπτὰ, ὁ Ἡρόδοτος αἰτιολογικῶς ἐξηγεῖ: «*Φοινικήϊα κεκλήσθαι, ὡς ἐσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα*». Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ καὶ τὴν πληροφορίαν τῆς παλαιότερας παραδόσεως, καθ' ἣν ὁ Κάδμος ἦτο ὁ φορεὺς τῶν «φοινικηίων» γραμμάτων, ἐδέχθη ὅτι οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Κάδμου, ἢ τοῦλάχιστον τινὲς τούτων ἦσαν Φοίνικες καὶ ὅτι οἱ Φοίνικες οὗτοι ἔφερον τὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα ἐξ αὐτῶν ἀπεκλήθησαν φοινίκεια. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ Φοίνικες ἔγιναν

¹ J. L. MYRES, A History of the Pelasgian Theory. JHS, 27 (1907) σ. 170-222.

² X. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, σ. 395 ἐξ. WACE-THOMPSON, Prehistoric Thessaly, σ. 253.

³ Ἡρόδοτος VIII, 44. Ὅρα καὶ I, 56-57· II, 56· VI, 137-139· VII, 94-95. *Στράβων* 221. *Θουκυδίδης* I, 3.

οπαδοὶ τοῦ Κάδμου, ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐδίδαξαν τοὺς Ἕλληνας τὰ πρῶτα γράμματα.

Βεβαίως ὁ Sir Arthus Evans καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Sir John L. Myres ἐδίδαξαν, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἐκάλουν Φοίνικας τοὺς Κρήτας καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν οἱ Φοίνικες τοῦ Κάδμου ἦσαν Κρήτες. Τὴν γνώμην των ταύτην ἐστήριξαν εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς μινωϊκῆς Κρήτης μᾶλλον ἢ εἰς τὴν πραγματικότητα¹. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὄψιν οἱ Κρήτες τῶν μινωϊκῶν χρόνων δὲν ἦσαν διάφοροι τῶν κατοίκων τῶν ἄλλων νήσων ἀκόμη καὶ τῶν κατοίκων τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἦτο δὲ περίεργον, ἐὰν οἱ κάτοικοι τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἐκάλουν Φοίνικας μόνον τοὺς Κρήτας καὶ οὐχὶ τοὺς Ναξίους ἢ τοὺς Παρίους, ἢ τοὺς κατοίκους τῆς Μήλου, τῆς Ἄνδρου κλπ. Ἐπεὶ ἄρα ἕτερον, οἱ κάτοικοι τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἐγνώριζον ὅτι τὸ ἐρυθρὸν χροῶμα τῶν τοιχογραφιῶν ἦτο ἀπλοῦς καλλιτεχνικὸς τύπος, τὸν ὅποιον καὶ αὐτοὶ ἐχρησιμοποιοῦν εἰς τὰς συνθέσεις των καὶ ὁ ὅποιος δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν πραγματικότητα. Νομίζω, ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κάδμου ἐκλήθησαν Φοίνικες εἰς πολὺ μεταγενεστέρῳ τοῦ βασιλέως ἐκείνου ἐποχὴν καὶ διὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω καὶ οὐχὶ διότι ἦσαν νησιῶται Κρήτες.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

Ἡ ἐπικρατήσασα παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ὁ Κάδμος εἰσήγαγε τὰ γράμματα εἰς τὰς Θήβας καὶ ὅτι ταῦτα ἀπεκαλοῦντο «φοινίκεια». Καὶ ἐκαλοῦντο οὕτως λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «ὡς ἐσαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα». Ἐὰν δεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ Ἡροδότου, τότε θὰ πρέπη νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ σημιτικὸν - φοινικικὸν ἀλφάβητον εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα, ὁπότε, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ Κάδμος ὤκισε τὰς Θήβας. Αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι ἀρχαιολογικαὶ ἐργασίαι δὲν ἔφερον εἰς φῶς ἴχνη Φοινίκων εἰς τὰς Θήβας ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀποδεικνύοντα τὴν ἐγκατάστασίν των εἰς τὴν χώραν ἐκείνην τὸν 15^{ον} αἰῶνα. Τοιαύτη ἐγκατάστασις Φοινίκων εἰς τὰς χώρας τοῦ Αἰγαίου καὶ πέραν αὐτοῦ πρὸς δυσμὰς ἀποκλείεται ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Συρίας. Ἐπεὶ ἄρα ἕτερον τὰ ἀρχαιότατα μέχρι τοῦδε εὑρεθέντα ἐνεπίγραφα ἑλληνικὰ μνημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθη τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον, δύνανται νὰ ἀναχθοῦν μόνον εἰς τὸν 8^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Τὰ μνημεῖα ταῦτα, ὡς καὶ αἱ ἀρχαιόταται μέχρι τοῦδε γνωστὰ σημιτικὰ ἐπιγραφαί, ὑποδεικνύουν τὸν 9^{ον} ὡς τὸν αἰῶνα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλφαβήτου, ἢ τὸ πολὺ τὸν 10^{ον}. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ Κάδμος, ὁ ὅποιος φέρεται ὡς βασιλεύσας κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχεν εἰσαγάγει τὸ φοινικικὸν ἀλφάβητον.

Πρὸς τούτοις αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἀπέδειξαν τὴν ὑπαρξίν

¹ SIR ARTHUR EVANS, Scripta Minoa I, σ. 80. J. L. MYRES, Who were the Greeks, σ. 321-322. Ὅρα ἐπίσης CARPENTER, AJP, 56 (1935) σ. 7. καὶ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ, Θηβαϊκὰ σ. 62.

γραφῆς διαφόρου τῆς σημιτικῆς - φοινικικῆς εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τῆς Ἑλληνικῆς γῆς κατὰ τοὺς ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλλαδικῆς ταύτης γραφῆς (τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β) τίθεται εἰς τοὺς χρόνους περίπου τῆς κατὰ παράδοσιν βασιλείας τοῦ Κάδμου. Ἐὰν ὁ Κάδμος πρῶτος εἰσήγαγε τὰ γράμματα εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ πρέπη νὰ εἰσήγαγε τὴν ἐλλαδικὴν ἐκείνην γραφὴν. Καὶ ὅμως ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας ἄνευ ἐνδοιασμοῦ ἀποδίδει εἰς τὸν Κάδμον καὶ εἰς τοὺς Φοίνικας ὀπαδούς του τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαβήτου.

Ὁ Ἡρόδοτος ὅμως δὲν ἦτο ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος ἠσχολήθη μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἡ προέλευσις τοῦ ἀλφαβήτου φαίνεται ὅτι ἀπησχόλησε πολλοὺς λογογράφους καὶ μυθογράφους τῶν ὁποίων αἱ ἀντικρουόμεναι γνῶμαι, κατὰ πολὺ διάφοροι τῆς τοῦ Ἡροδότου, ἐπέφεραν χαώδη σύγχυσιν. Τὴν σύγχυσιν ταύτην προσεπάθησαν νὰ θεραπεύσουν ὁ Ἡρόδοτος καὶ οἱ ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ λογογράφοι διὰ τῆς δημιουργίας τῆς Φοινικικῆς των θεωρίας, ἣ ὁποία καὶ ἐπεκράτησεν. Ἡ θεωρία των αὕτη στηρίζεται εἰς τὸν ταυτισμὸν τοῦ ὑπὸ τῆς παραδόσεως διασωθέντος ὄρου «Φοινίκεια γράμματα», τῶν ἐνδείξεων ὑπάρξεως γραφῆς κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς - μυθικοὺς χρόνους καὶ τῆς γνώσεως τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλφαβήτου τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐκ τῆς σημιτικῆς περιοχῆς, ἥτοι εἰς τὸν ταυτισμὸν δύο συμβάντων διαφόρων καὶ χρονικῶς ἀπεχόντων ἀλλήλων κατὰ ἑκατονταετηρίδας. Ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ φοινικικὴ θεωρία ἀποδεικνύεται ὡς ἐσφαλμένη. Ἐὰν ὁ Κάδμος πρῶτος εἰσήγαγε τὰ γράμματα καὶ ἐὰν ὄντως ἐβασίλευσε τῶν Θηβῶν, τότε ἀσφαλῶς θὰ εἰσήγαγε τὴν ἐλλαδικὴν γραφὴν Β καὶ αὐτὴν μόνην. Οἱ «σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενοι Φοίνικες» ἐδημιουργήθησαν διὰ νὰ αἰτιολογήσουν τὸ ἐπίθετον «Φοινίκεια», τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἐσήμαινε «γραπτὰ».

Π Ρ Ο Σ Θ Η Κ Η

Οἱ ἀριθμοὶ 1-22 τῆς πρώτης ὀριζοντίας στήλης τοῦ πίνακος εἰς τὴν σελ. 14 ἐπεξηγοῦνται ὡς κάτωθι :

1. Ὄνόματα φοινικικῶν γραμμάτων.
2. Γράμματα ἐπιγραφῆς Ahiram' περὶ τὸ ἔτος 1000 π.Χ.
3. Στοιχεῖα αἰχμῆς βέλους Roueesseh' μεταγενεστέρα πρὸς τῆς τοῦ Ahiram.
4. Γράμματα ἐπιγραφῆς Asdru - báal' πρῶτον ἡμισυ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.
5. Ἐπιγραφή Yehimilk' μέσα τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.
6. Γράμματα ἐπιγραφῆς Ali - báal' τρίτον τέταρτον τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.
7. Γράμματα ἐπιγραφῆς Eli - báal' πρὸς τὸ τέλος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.
8. Στοιχεῖα ἐπιγραφῆς Shipit - báal' τέλος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.
9. Γράμματα ὀστράκου Abda' τέλος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.
10. Ἐπιγραφή Gezer' περὶ τὸ ἔτος 900 π.Χ.
11. Γράμματα ἀρχαιότερας ἐπιγραφῆς Κύπρου' περὶ τὸ 900 π.Χ.

12. Στοιχεῖα ὀστράκων Σαμαρίας, περὶ τὸ 865 π.Χ.
13. Γράμματα ἐπιγραφῆς τοῦ Μωαβιτίου λίθου, περὶ τὸ 850 π.Χ.
14. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Kalamu τοῦ Senjirli, περὶ τὸ 825 π.Χ.
15. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Hadad τοῦ Senjirli, ἀρχαί τοῦ 8ου αἰῶνος.
16. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Panammu τοῦ Senjirli, περὶ τὸ 730 π.Χ.
17. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Barrekoub τοῦ Senjirli, περὶ τὸ 730 π.Χ.
18. Γράμματα χαλκῆς φιάλης Κύπρου, περὶ τὸ 730 π.Χ.
19. Γράμματα οἰνοχόης Διπύλου, δεύτερον ἥμισυ τοῦ 8ου αἰῶνος.
20. Γράμματα ἐπιγραφῆς Ischia, τέλος τοῦ 8ου αἰῶνος.
21. Γράμματα ὀστράκων Ὑμηττοῦ, τέλος τοῦ 8ου καὶ ἀρχαί τοῦ 7ου αἰῶνος.
22. Γράμματα ἐκ διαφόρων ἀρχαϊκῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν, ἕβδομος αἰών.

S U M M A R Y

A good many legends refer to Cadmus as the founder of Thebes and as the person who introduced the «letters» to the Hellenic world. Herodotus tells us that the Phoenician companions of Cadmus introduced, among other things, those letters which were called Phoenician after them. If we accept this statement of Herodotus then we shall have to conclude that the semitic phoenician alphabet was introduced into Greece in the 15th century when, according to the legends, Cadmus founded Thebes and ruled over it. To date no evidence has been revealed by excavations either in Thebes or in any other part of Greece proving that the Phoenicians were established in the Hellenic peninsula in that century. Such an establishment of Phoenicians in the Aegean and in the areas to the west of it is excluded by the political history of Syria. Besides, the earliest known inscribed objects from Greece, exclusively pottery, on which the phoenician alphabet was used, could be placed in the 8th century B. C. These objects, as well as the earliest semitic inscriptions, the oldest of which - the Ahi-ram inscription - does not seem to go beyond 1000 B. C., prove that the alphabet was introduced into Greece in the 9th or at the most in the 10th century B. C. Consequently, Cadmus, whose *floruit* must be placed in the 15th century B. C. could not have introduced the phoenician alphabet, and yet Herodotus is definite in his attribution.

The excavation carried out in Greece in the last thirty years have proved the existence in that territory and in Late Helladic times of a script different from the semitic-phoenician alphabet. The beginnings of that script (Linear Script B) are placed in the years of Cadmus' legendary rule. If Cadmus was the first to introduce the «letters» into Greece, then he must have introduced that Helladic script.

How can we then explain Herodotus' statement? It seems that originally

the epithet «phoenician» had nothing to do with the Phoenicians but meant simply «painted red», i. e. painted letters. With the passage of time, that original meaning and the knowledge that the semitic alphabet was introduced into Greece from the semitic-phoenician territory were equated and that equation plus other legendary attributions for the beginnings of «letters» resulted in a confusion and the need for aetiological explanations. Herodotus, and perhaps some logographoi before him, in an effort to bring order out of the chaos of confusing traditions, created the «Phoenician Theory» regarding Cadmus, and his companions; and Herodotus' views prevailed in later years. His theory is now proved untenable and wrong. If Cadmus was the first to introduce letters, and if in reality he was the founder and early ruler of Thebes, then certainly he must have introduced the Helladic script (the Linear Script B). The letters which he brought to Thebes were painted letters, (perhaps painted with red color) and because they were so painted they became known as «phoinikeia grammata» and not because they were introduced by Phoenicians. These, the Phoenicians, were invented later to explain away the epithet «phoinikeia» mentioned in the Theban and other Greek legends.
